

Jarosław JARZĄBEK

Uniwersytet Wrocławski

jaroslaw.jarzabek@uwr.edu.pl

PRZEMYSŁ ZBROJENIOWY W PAŃSTWACH SUBREGIONU ZATOKI PERSKIEJ

ABSTRACT **The Military Industry in the States of the Persian Gulf Subregion**

The aim of this article is to analyse the condition of the military industries of the states of the Persian Gulf subregion. The article discusses both the achievements to date and the main problems and challenges that the states face in their attempts to develop their own military industries. The growing awareness of the benefits that can be brought by the development of own military industry, as well as the threats resulting from further, total dependence on arms purchases abroad, has caused individual states to approach this issue in different ways and with varying degrees of commitment. So far, only Saudi Arabia and the United Arab Emirates have developed their arms industries to a greater extent, although their approaches differ significantly. For Saudi Arabia, its own arms industry is to be a technological base that will allow it to equip its own armed forces with modern military equipment and to become largely independent from foreign suppliers. In the UAE, on the other hand, the focus has been on developing its own competences in those areas of arms production where the country could gain a competitive advantage or find market niches. Despite some positive trends, the arms industry of the Arab states of the Persian Gulf subregion remains underdeveloped and the ratio of investment volume to profits received, both in the context of security and economics, remains unfavourable.

Słowa kluczowe: przemysł zbrojeniowy, subregion Zatoki Perskiej, rozwój, wyzwania

Keywords: military industry, Persian Gulf subregion, development, challenges

WSTĘP

Państwa subregionu Zatoki Perskiej od kilku dekad są czołowymi importerami uzbrojenia w regionie bliskowschodnim, a niektóre z nich także w skali światowej. Jest to możliwe dzięki rozbudowanym budżetom wojskowym tych państw, zasilanym pieniędzmi ze sprzedaży ropy naftowej i gazu. Jednocześnie powoduje to silne uzależnienie tych państw od zewnętrznych kontrahentów, zarówno krótkookresowe przy uzyskiwaniu zgody na sprzedaż, jak i długookresowe, przy serwisowaniu, obsłudze, zakupach części zamiennych oraz amunicji. W przypadku części z tych państw, np. Arabii Saudyjskiej, dochodzą też problemy związane z międzynarodowymi sankcjami i ograniczeniami eksportowymi, utrudniające im zakupy pewnych rodzajów uzbrojenia za granicą. Aby przeciwdziałać tym negatywnym zjawiskom, a jednocześnie pobudzić rozwój własnych gospodarek, niektóre z państw Zatoki Perskiej zaczęły rozwijać własne przemysły zbrojeniowe. Celem niniejszego artykułu jest analiza kondycji przemysłów obronnych państw subregionu Zatoki Perskiej oraz ich specyficznych ścieżek rozwojowych. Omówione zostaną zarówno dotychczasowe osiągnięcia, jak też główne problemy i wyzwania, z którymi mierzą się władze tych państw w podejmowanych przez siebie próbach rozwoju własnej produkcji uzbrojenia.

UWARUNKOWANIA ROZWOJU PRZEMYSŁU ZBROJENIOWEGO W PAŃSTWACH SUBREGIONU ZATOKI PERSKIEJ

Państwa subregionu Zatoki Perskiej należą od kilku dekad do światowej czołówki pod względem wielkości wydatków na cele militarne jako części PKB. Dwa z nich, Arabia Saudyjska i Zjednoczone Emiraty Arabskie, to również światowa czołówka pod względem nominalnej wielkości wydatków wojskowych. W przeliczeniu na głowę mieszkańca państwa członkowskie Rady Współpracy Zatoki Perskiej (Gulf Cooperation Council – GCC) wydawały na zakupy uzbrojenia więcej niż jakikolwiek inny region na świecie¹.

Tabela 1. Wydatki wojskowe państw subregionu Zatoki Perskiej w roku 2024²

	Arabia Saudyjska	Bahrajn	Katar	Kuwejt	Oman	Zjednoczone Emiraty Arabskie
Wydatki wojskowe (w mld USD)	71,7	1,4	9,66	7,8	6,66	22,3
Wydatki wojskowe jako część PKB	6,52%	2,93%	4,37%	4,81%	6,05%	4,09%

¹ Jedynie Bahrajn, jako najmniejsze z państw subregionu, wydawał mniej w liczbach bezwzględnych (w latach 2014-2024 średnio ok. 1,5 mld USD). Ale i w jego przypadku procentowy udział tych wydatków w PKB oscylował najczęściej wokół 4%. Z. Barany, *Armies of Arabia: Military Politics and Effectiveness in the Gulf*, Oxford 2021, s. 148-149; *SIPRI Military Expenditure Database*, SIPRI 2024, [online] <https://www.sipri.org/databases/milex>, 18 IV 2025.

² Dane za: *The Military Balance 2025*, International Institute for Strategic Studies, London 2025.

Znaczące wydatki wojskowe są stałym elementem budżetów państw Zatoki Perskiej, a ich budżety obronne oscylują wokół podobnych wartości od około trzech dekad³. Lwią część tych wydatków stanowią pieniądze przeznaczane na zakup uzbrojenia, co znajduje odzwierciedlenie w fakcie, że wszystkie badane tu państwa należą do czołowych importerów uzbrojenia na świecie.

Tabela 2. Import uzbrojenia przez państwa subregionu Zatoki Perskiej⁴

Procentowy udział w globalnym imporcie uzbrojenia	Arabia Saudyjska	Bahrajn	Katar	Kuwejt	Oman	Zjednoczone Emiraty Arabskie
Lata 2014-2018	11%	0,1%	1,5%	1,0%	1,6%	3,3%
Lata 2019-2023	8,4%	0,7%	7,6%	2,7%	0,1%	2,4%

Jednakże te znaczące wydatki na zbrojenia i zakupy sprzętu wojskowego przez długi czas nie prowadziły do rozwoju w państwach subregionu ich własnego przemysłu obronnego na większą skalę. Dopiero początek XXI w. przyniósł poważniejsze inwestycje w tę gałąź przemysłu, przede wszystkim w Arabii Saudyjskiej i ZEA⁵. Taki stan rzeczy ma swoje trzy główne przyczyny. Po pierwsze dla części państw subregionu Zatoki Perskiej rozwój własnego przemysłu zbrojeniowego jest po prostu nieopłacalny z punktu widzenia ekonomii skali. Ich wydatki zbrojeniowe, choć znaczące jako część PKB oraz w przeliczeniu na głowę mieszkańca, wciąż pozostają niskie, jeśli chodzi o ich wartość nominalną. Ma to swoje źródła w czynnikach obiektywnych, przede wszystkim wielkości populacji i liczebności sił zbrojnych, które są po prostu zbyt małe, aby opłacało się rozwijać przemysł obronny produkujący głównie na ich własne potrzeby. Dotyczy to przede wszystkim Bahrajnu, którego siły zbrojne liczą ok. 8,2 tys. żołnierzy, Kataru z armią liczącą 12 tys. ludzi, Kuwejtu, w którego siłach zbrojnych służy 17,5 tys. żołnierzy, i Omanu z wojskiem liczącym ok. 25 tys. żołnierzy⁶. Siły zbrojne ZEA, w których skład wchodzi 63 tys. żołnierzy, a przede wszystkim Arabii Saudyjskiej (257 tys.), można uznać za wystarczająco liczne, aby opłacało się rozwijać własne zdolności produkcyjne w przemyśle zbrojeniowym, przynajmniej w pewnych jego obszarach.

Po drugie państwa subregionu Zatoki Perskiej wcale nie chcą i nie mają zamiaru rezygnować z ogromnych zakupów uzbrojenia za granicą. Zoltan Barany, nazywając siły zbrojne państwa Zatoki Perskiej *armiami rentierskimi*, zauważa, że [...] *nie funkcjonują one jak konwencjonalne armie, ale jak wojskowe instytucje, które w rzeczywistości pomagają kupować usługi rzeczywistych protektorów lokalnych reżimów (Stanów*

³ Por. dane: SIPRI Military Expenditure...; J. Jarząbek, *Militaryzacja subregionu Zatoki Perskiej w perspektywie teorii regionalnych kompleksów bezpieczeństwa*, Warszawa 2019, s. 48-58.

⁴ Dane za: SIPRI Yearbook 2024. *Armaments, Disarmament and International Security*, Oxford 2024, s. 255-269.

⁵ Z. Barany, *Armies of Arabia...*, s. 187.

⁶ *The Military Balance 2025...*, s. 331-365.

*Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii) poprzez zakupy ogromnych ilości często całkowicie niepotrzebnej i zbędnej, lecz bardzo drogiej broni*⁷. Do tych dwóch państw wymienionych przez Barany'ego należy jeszcze dodać Francję, która utrzymuje szczególnie bliskie relacje ze Zjednoczonymi Emirataми Arabskimi, oraz Turcję, która od pewnego czasu pełni podobną funkcję protektora wobec Kataru⁸. Niezależnie więc od rozwoju własnych zdolności produkcyjnych w przemyśle zbrojeniowym państwa subregionu Zatoki Perskiej pozostaną znaczącymi importerami uzbrojenia.

Trzecią przyczyną takiego stanu rzeczy jest generalnie niski poziom rozwoju przemysłowego omawianych państw. Przed boomem naftowym lat 70. XX w. miały one prymitywną strukturę gospodarczą, opartą na hodowli, rybołówstwie, rolnictwie i drobnym handlu. Gwałtowny wzrost dochodów ze sprzedaży węgłowodorów spowodował zaburzenia standardowej ścieżki rozwoju gospodarczego. Władze państw Zatoki Perskiej postanowiły ominąć normalne etapy rozwoju ekonomicznego, przez które przechodziły inne kraje, czyli gospodarki rolnicze, uprzemysłowienie, społeczeństwa informacyjne i gospodarki oparte na wiedzy. Chciały one przeskoczyć od razu do ostatniego etapu, czyli gospodarek opartych na wiedzy, co Martin Hvidt określa jako potrójnie spóźnioną próbę uprzemysłowienia (*late, late, late industrializers*)⁹.

Jednakże ogromne dochody z eksportu ropy naftowej i gazu ziemnego, które przekładały się na wzrost państwowych dotacji i bezpośrednich transferów pieniężnych, doprowadziły do wykształcenia się gospodarek rentierskich w omawianych krajach oraz mentalności rentierskiej w ich społeczeństwach. Miało to demotywujący wpływ na miejscową ludność, która dostając od władz państwowych większość istotnych dóbr i usług, nie widziała potrzeby rozwoju zawodowego, pozyskiwania nowych umiejętności czy też kształcenia się, a także nie przejawiała większej inicjatywy gospodarczej i motywacji do pracy. W konsekwencji w państwach Zatoki Perskiej rozwinął się specyficzny model ekonomiczny, w którym brakuje podstawowych elementów składowych bazy przemysłowej, takich jak produkcja półproduktów i produktów podstawowych. Ich gospodarki są wysoko rozwinięte tylko w takim stopniu, w jakim elementy tego rozwoju mogą zaimportować z zagranicy¹⁰. Brakuje tam więc podstaw ekonomicznych i infrastrukturalnych, koniecznych do właściwego rozwoju przemysłu zbrojeniowego.

⁷ Z. Barany, *Armies of Arabia...*, s. 149.

⁸ H. Yalçinkaya, E. Dumankaya, *Turkey's Military Cooperation Network through Bilateral Relations: The Transition from Military Support Recipient to Provider*, „Southeast European and Black Sea Studies” 2025, vol. 25, no. 1, s. 64-66; S. Lawale, T. Ahmad, *UAE-India-France Trilateral: A Mechanism to Advance Strategic Autonomy in the Indo-Pacific?*, „Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies” 2021, vol. 15, no. 4, s. 473-474.

⁹ M. Hvidt, *The State and the Knowledge Economy in the Gulf: Structural and Motivational Challenges*, „Muslim World” 2015, vol. 105, no. 1, s. 24.

¹⁰ *Tamże*, s. 38-39.

BUDOWA PODSTAW PRZEMYSŁU ZBROJENIOWEGO

Choć łatwy dostęp do zagranicznych technologii militarnych i uzbrojenia w pełni zaspokaja potrzeby sprzętowe sił zbrojnych państw subregionu Zatoki Perskiej, to całkowite poleganie na imporcie niesie ze sobą istotne ryzyka i niedogodności. Uzależnienie od zagranicznych dostaw stwarza przede wszystkim zagrożenie utraty ich ciągłości w razie wybuchu konfliktu zbrojnego na większą skalę. Istnieje też obawa o to, że na państwo mogą zostać nałożone międzynarodowe sankcje lub ograniczenia w imporcie uzbrojenia, lub że w określonych okolicznościach zagraniczni kontrahenci odmówią sprzedaży broni, co już występowało w przeszłości¹¹. Spotkało to m.in. Arabię Saudyjską w związku z atakami na ludność cywilną podczas operacji militarnej w Jemenie oraz zabójstwem Dżamala Chasodżdżiego¹². Ponadto rozwój rodzimego przemysłu zbrojeniowego może być dobrym sposobem na ożywienie i dywersyfikację własnych gospodarek, wciąż opartych w ogromnej mierze na konsumpcji zysków z eksportu węglodorów. Stąd też na początku XXI w. w krajach Zatoki Perskiej pojawiają się pierwsze poważniejsze próby rozwoju tej gałęzi przemysłu, przede wszystkim w Arabii Saudyjskiej i ZEA.

Początkowo działania te oparte były na wykorzystaniu atutu, jakim był import znacznych ilości uzbrojenia z USA, Wielkiej Brytanii oraz państw Europy Zachodniej. Od lat 90. XX w. poszczególne państwa Zatoki Perskiej przy coraz większej liczbie kontraktów na zakup broni zaczęły domagać się, aby dołączone były do nich umowy offsetowe. Miały one w większości przypadków polegać na transferze technologii i inwestycjach eksportera w rozwój bazy przemysłowej w kraju importera¹³. Model ten, choć z problemami i ograniczeniami, sprawdzał się wcześniej w przypadku państw, które potrzebowały kapitału, wiedzy i dostępu do nowoczesnych technologii, ale jednocześnie same posiadały już przynajmniej w miarę dobrze rozwiniętą bazę przemysłową produkującą półprodukty, produkty podstawowe i proste elementy, a co równie

¹¹ *Sanctions against Saudi Arabia*, Sanction Scanner 2025, [online] <https://www.sanctionsscanner.com/knowledge-base/sanctions-against-saudi-arabia-55>, 18 V 2025.

¹² Negocjowana od 2011 r. sprzedaż dużej partii czołgów Leopard 2 niemieckiej firmy Rheinmetall została ostatecznie zablokowana przez rząd niemiecki w roku 2015. Od 2018 r. natomiast Niemcy całkowicie wstrzymały eksport broni do Arabii Saudyjskiej. Z kolei w 2021 r. administracja prezydenta USA Joe Bidena wprowadziła czasowe ograniczenie na sprzedaż Arabii Saudyjskiej niektórych rodzajów broni ofensywnej, m.in. bomb kierowanych precyzyjnie i amunicji powietrze–ziemia. Sankcje lub czasowe ograniczenia na sprzedaż broni do Arabii Saudyjskiej wprowadziły też takie państwa jak Wielka Brytania, Włochy, Holandia, Dania, Norwegia, Finlandia, Belgia. Por. *Germany's Ban on Arms Sales to Saudi Arabia and How Riyadh Could Benefit*, Military Watch Magazine, [online] <https://military-watchmagazine.com/article/germany-s-ban-on-arms-sales-to-saudi-arabia-and-how-riyadh-could-benefit>, 4 II 2026; J. Abramson, *U.S. Arms Sales Under Review*, Arms Control Association, [online] <https://www.armscontrol.org/act/2021-03/news/us-arms-sales-under-review>, 4 II 2026.

¹³ Inna popularna forma offsetu, handel zwrotny (*countertrade*), nie był w tym przypadku możliwy, ponieważ państwa Zatoki poza surowcami energetycznymi nie produkowały niczego, co państwa dostarczające im uzbrojenie mogły i chciałyby od nich kupić. S. Markowski, P. Hall, *Mandatory Defense Offsets – Conceptual Foundations*, [w:] *Arms Trade and Economic Development: Theory, Policy and Cases in Arms Trade Offsets*, red. J. Brauer, J.P. Dunne, London 2004, s. 44–53.

ważne, także zasoby ludzkie, pozwalające na efektywne wykorzystanie pozyskanych zasobów i technologii¹⁴. Państwa Zatoki były jednak w innej sytuacji. Nie potrzebowały kapitału, lecz wiedzy i technologii, ale jednocześnie nie posiadały ani podstawowej bazy przemysłowej, ani też koniecznych zasobów ludzkich w postaci odpowiednio wykształconego społeczeństwa. W tej sytuacji bardziej sensowne byłoby przekierowanie inwestycji offsetowych na rozwój podstaw przemysłowych kraju oraz kształcenie kadry i pracowników. Władzom państw Zatoki brakowało jednak spójnej wizji oraz długoterminowej strategii rozwoju przemysłu. Ich żądania i oczekiwania koncentrowały się na dostarczaniu im wysoko zaawansowanych, gotowych technologii militarnych i cywilnych, które w założeniu miały pozwolić im na dokonanie natychmiastowego skoku technologicznego¹⁵.

Kontrahenci chętnie przystawali na te warunki, uznając to za dobry sposób na budowę trwalszych relacji z perspektywnym klientem, który będzie kupował ich broń w dłuższym okresie. Ze względu na wspomniane braki bazy i infrastruktury przemysłowej, w ramach offsetów budowali oni jednak nie fabryki, które byłyby w stanie cokolwiek wyprodukować, lecz montażownie, w których z komponentów, często w stu procentach dostarczonych z zagranicy, składano gotowe produkty. Również kadra inżynierska i techniczna, obsługująca te procesy, składała się z pracowników zagranicznych. Z perspektywy czasu taki model rozwoju okazał się porażką i nie przyczynił się do znaczącego rozwoju lokalnych przemysłów zbrojeniowych. Zmianę podejścia w państwach Zatoki Perskiej przyniosła dopiero druga dekada XXI w.¹⁶

Nowe spojrzenie na rolę i rozwój przemysłów zbrojeniowych wiązało się z szerszą zmianą perspektywy ekonomicznej, której kluczową częścią jest chęć uniezależnienia się od dochodów z eksportu węgłowodórów. Pomóc ma w tym rozwój „pozanaftowych” sektorów gospodarki, m.in. przemysłu zbrojeniowego. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w wielkich projektach reform, których częścią są plany istotnego zwiększenia rodzimej produkcji uzbrojenia, tak aby zaspokajała ona dużą część krajowego zapotrzebowania, a także stała się towarem eksportowym. Saudi Vision 2030 zakłada np., że do 2030 r. 50% uzbrojenia kupowanego dla sił zbrojnych królestwa będzie produkowane w Arabii Saudyjskiej¹⁷. Jest to cel niezwykle ambitny, biorąc pod uwagę, że w roku 2018 krajowi producenci dostarczali saudyjskiej armii jedynie 2% kupowanej przez nią broń¹⁸. Plany ZEA zawarte w programie „We the UAE 2031” są bardziej realistyczne i mówią ogólnie o rozwoju przemysłu nowych technologii, w tym technologii militarnych

¹⁴ S. Markowski, P. Hall, *Mandated Defence Offsets: Can They Ever Deliver?*, „Defense & Security Analysis” 2014, vol. 30, no. 2, s. 148-162.

¹⁵ R. Matthews, *Saudi Arabia: Defense Offsets and Development*, [w:] *Arming the South*, red. J. Brauer, J.P. Dunne, London 2002, s. 195-219.

¹⁶ H. Borchert, *The Arab Gulf Defense Pivot: Defense Industrial Policy in a Changing Geostrategic Context*, „Comparative Strategy” 2018, vol. 37, no. 4, s. 299-315.

¹⁷ *Saudi Vision 2030*, s. 48, [online] https://www.vision2030.gov.sa/media/rc0b5oy1/saudi_vision203.pdf, 22 IV 2025.

¹⁸ Z. Barany, *Armies of Arabia...*, s. 190.

i podwójnego zastosowania¹⁹. Celem jest zwiększenie dostaw broni przez krajowy przemysł dla emirackich sił zbrojnych z 10% w roku 2015 do 30% w roku 2030²⁰. Pozostałe cztery państwa nie przedstawiały tak ambitnych wizji rozwoju własnych przemysłów obronnych, choć pewne działania w tym kierunku podjęte zostały w Katarze i Omanie.

Jak zauważa Heiko Borchert, zwrot w podejściu państw Zatoki Perskiej do produkcji broni opiera się na czterech filarach: poszerzaniu tradycyjnej bazy dostawców broni, tworzeniu rodzimych gałęzi przemysłu obronnego, tworzeniu sieci przemysłu obronnego w regionie i poza nim oraz zwiększaniu wpływów w polityce zagranicznej za pośrednictwem eksportu i darowizn broni oraz finansowania obronności w krajach trzecich²¹. Jest to o wiele szersze i bardziej kompleksowe podejście, które, szczególnie w przypadku Arabii Saudyjskiej i ZEA, posiada pewne cechy spójnej, strategicznej wizji. Uwagę zwraca szczególnie włączenie przemysłu obronnego do szerszej wizji rozwoju technologicznego kraju, większe zrozumienie dla konieczności budowania zaplecza przemysłowego oraz szersza rola, jaką w nowych planach odgrywa współpraca międzynarodowa. W tym ostatnim przypadku chodzi już nie tylko o sprowadzanie z zagranicy zaawansowanych technologii wojskowych, lecz także o współpracę przemysłową, nabywanie kompetencji oraz eksport własnych produktów, które mają być konkurencyjne na rynkach światowych. W tym celu firmy zbrojeniowe z państw Zatoki starają się też rozwijać współpracę z nowymi partnerami zagranicznymi. Do grona tradycyjnych kooperantów z USA, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch, Niemiec czy Hiszpanii coraz częściej dołączają firmy z Turcji, Chin, Japonii, Korei Południowej czy Rosji²².

CZYNNIKI HAMUJĄCE ROZWÓJ

Próby rozbudowy potencjału przemysłu obronnego w państwach Zatoki Perskiej napotykają jednak dość liczne problemy. Jednym z nich jest wspomniane wcześniej przeskoczenie etapu wczesnego rozwoju przemysłowego, w wyniku czego państwa subregionu nie mają odpowiedniego zaplecza przemysłowego, a także nie wytwarzają wielu półproduktów i produktów podstawowych, niezbędnych do produkcji wysoko zaawansowanej, jaką jest produkcja zbrojeniowa. Problemem są też surowce naturalne konieczne do produkcji przemysłowej, takie jak żelazo, metale nieżelazne, metale ziem rzadkich itp. Część z nich nie występuje w państwach Zatoki, zaś te, które występują, nie są wydobywane, gdyż ich wydobycie jest nieopłacalne w sytuacji, gdy przemysł wydobywczy skoncentrowany jest na sektorze ropy naftowej i gazu ziemnego. Tak więc surowce do produkcji zbrojeniowej muszą być prawie w całości importowane. Choć w drugiej i trzeciej dekadzie XXI w. pozanaftowe sektory gospodarki rozwijają się dość dynamicznie we wszystkich państwach Zatoki, to wśród największych firm spoza sektora naftowego

¹⁹ We the UAE 2031, s. 31, [online] <https://wetheuae.ac/en>, 22 IV 2025.

²⁰ Z. Barany, *Armies of Arabia...*, s. 190.

²¹ H. Borchert, *The Arab Gulf...*, s. 299.

²² *Tamże*, s. 302-303.

dominują banki, spółki inwestycyjne, telekomunikacyjne i zajmujące się handlem nieruchomościami. Wciąż stosunkowo niewiele jest tam typowych firm trudniących się produkcją przemysłową²³.

Inny problem to chroniczny niedobór odpowiednio wykształconych i wykwalifikowanych pracowników, którzy mogliby pracować w rozwijającym się przemyśle zbrojeniowym. Obywatele państw Zatoki Perskiej nie chcą obejmować stanowisk wymagających wykształcenia i umiejętności technicznych oraz zaangażowania fizycznego. Model gospodarki rentierskiej, w którym państwo zapewnia miejscowej ludności szeroki wachlarz dóbr i usług, nie zachęca do uczenia się, zdobywania umiejętności, podnoszenia kwalifikacji ani w ogóle do podejmowania pracy zawodowej wymagającej wysiłku²⁴. Natomiast wykształcone miejscowe kadry znajdują zatrudnienie w przemyśle naftowym i wydobywczym, który zapewnia najlepsze wynagrodzenia. Prowadzi to do pojawienia się tzw. luki umiejętności (*skill gap*), którą państwa członkowskie Rady Współpracy Zatoki Perskiej starają się zapełniać poprzez zatrudnianie pracowników zagranicznych, stanowiących ogromną część specjalistów pracujących w przemyśle zbrojeniowym tych państw²⁵. Tak długo, jak przemysł zbrojeniowy będzie traktowany jako inwestycja, będzie zasilany pieniędzmi pochodzącymi z eksportu węgłowodórów i nie będzie musiał na siebie zarabiać, ten model może funkcjonować. Jeśli jednak jego dokapitalizowanie ulegnie zmniejszeniu i będzie on musiał zacząć funkcjonować na zasadach rynkowych, uzależnienie od zagranicznej kadry może okazać się znaczącym obciążeniem.

Państwom subregionu Zatoki Perskiej brakuje też zewnętrznych zachęt do rozwijania własnego przemysłu zbrojeniowego, w sytuacji gdy cały potrzebny ich armiom sprzęt wojskowy mogą kupić od kontrahentów zagranicznych i mają na to odpowiednie środki. Wspomniane wcześniej ryzyko międzynarodowych sankcji lub ograniczeń w imporcie uzbrojenia jest w istocie niewielkie. Jak dotąd spotkało to jedynie Arabię Saudyjską w związku z jej interwencją zbrojną w Jemenie i w bardzo ograniczonym zakresie Zjednoczone Emiraty Arabskie²⁶. Jeśli więc państwa Zatoki mogą zakupić całość potrzebnego im uzbrojenia za granicą, rozwijanie własnego przemysłu zbrojeniowego staje się nieopłacalne ze względu na ekonomię skali. Badania i rozwój współczesnych systemów uzbrojenia, a następnie uruchomienie ich produkcji seryjnej są bardzo czasochłonne i kosztochłonne. Ewentualny zwrot z takiej inwestycji, zarówno w sensie

²³ Por. K. Muzoriwa, *GCC'S Non-Oil Sector Sees Robust Growth Despite Production Cuts*, ICAEW Says, „Gulf Business”, 25 VI 2024, [online] <https://gulfbusiness.com/gcc-non-oil-growth-remains-robust-despite-icaew/>, 23 IV 2025; *The Middle East Top 100 Listed Companies 2025*, Middle East Forbes 2025, [online] <https://www.forbesmiddleeast.com/lists/top-100-listed-companies-2025/>, 27 V 2026.

²⁴ G. Luciani, *Oil and Political Economy in the International Relations on the Middle East*, [w:] *International Relations of the Middle East*, red. L. Fawcett, Oxford 2024, s. 105-130.

²⁵ B. Mimoune, N. Kabbani, *Assessing Skills Gaps in a Post-Pandemic Landscape: Insights from Oman And Kuwait*, „Asian and Pacific Migration Journal” 2025, vol. 34, no. 1.

²⁶ U. Geiser, J. Wurz, *Swiss Toughen Rules for Weapons Sales*, „Swiss Info”, 12 IX 2012, [online] <https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-politics/swiss-toughen-rules-for-weapons-sales/33565508>, 5 II 2026. Więcej na temat międzynarodowych ograniczeń w handlu bronią patrz: *SIPRI Yearbook 2024*, s. 457-522, 567-620.

czysto ekonomicznym, jak i w rozumieniu inwestycji we własne bezpieczeństwo, jest silnie odroczony w czasie. Dla małych państw subregionu Zatoki, które pozyskują dużą liczbę różnorodnych platform uzbrojenia, ale w niewielkich partiach, jest to poważna przeszkoda. Ich produkcja broni na własne potrzeby raczej nie osiągnie poziomu, który zapewniłby jej opłacalność. Potencjalnym rozwiązaniem tego problemu mógłby być rozwój współpracy wojskowej sześciu państw członkowskich Rady Współpracy Zatoki Perskiej, który jednak jak dotąd nie nastąpił. Z problemem ekonomii skali poradzić mogą sobie jedynie dwa z państw Zatoki: Arabia Saudyjska, która posiada wystarczająco dużą armię, aby opłacało się rozwijać przemysł zbrojeniowy produkujący na jej potrzeby, oraz Zjednoczone Emiraty Arabskie, które nastawiają się na eksport broni wyprodukowanej przez rodzime firmy.

PRZEMYSŁ ZBROJENIOWY ARABII SAUDYJSKIEJ

Produkcja broni w Arabii Saudyjskiej ma najdłuższe tradycje spośród państw Zatoki, a pierwsza saudyjska firma produkująca uzbrojenie, Military Industries Corporation, powstała już w 1953 r. W następnych dekadach pojawiły się też kolejne mniejsze i większe saudyjskie firmy zbrojeniowe, jak np. Abdallah Al-Faris Group of Industries czy Military Systems Business Unit. Jednakże przez długi czas nie były one obiektem zbyt dużego zainteresowania ze strony władz państwowych. Choć już od lat 80. XX w. funkcjonował program inwestycji offsetowych przy zakupach uzbrojenia (Saudi Arabia's Economic Offset Program), to rodzima produkcja uzbrojenia nie figurowała na liście priorytetów Królestwa Arabii Saudyjskiej, a inwestycje w nią nie przynosiły żadnych poważniejszych korzyści przemysłowych²⁷.

Zmieniło się to dopiero w drugiej dekadzie XXI w., czego rezultatem było wprowadzenie w roku 2013 przez saudyjskie Ministerstwo Obrony nowych przepisów, według których przy zamówieniach wojskowych saudyjskie firmy miały mieć pierwszeństwo przed zagranicznymi²⁸. Działania na rzecz rozwoju saudyjskiego przemysłu zbrojeniowego nabrały tempa po ogłoszeniu programu Saudi Vision 2030. W roku 2017 większość spółek zajmujących się produkcją zbrojeniową w Arabii Saudyjskiej połączonych zostało w jeden konglomerat zbrojeniowy pod nazwą Saudi Arabian Military Industries (SAMI), zaś przy Ministerstwie Obrony powstała nowa instytucja, General Authority for Military Industry (GAMI), która zajmuje się regulowaniem, aktywowaniem i licencjonowaniem produkcji saudyjskiego przemysłu zbrojeniowego²⁹. Cele, podobnie jak w przypadku innych programów z Saudi Vision 2030, są bardzo ambitne. Według nich SAMI ma stać się jedną z 20 największych firm zbrojeniowych świata,

²⁷ H. Borchert, *The Arab Gulf...*, s. 305.

²⁸ F. Gaub, Z. Stanley-Lockman, *Saudi Arabia: The Box-Ticker*, [w:] *Defence Industries in Arab States: Players and Strategies*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), Chaillot Paper, no. 141, III 2017, s. 41.

²⁹ Z. Barany, *The Political Economy of Gulf Defense Establishments*, Cambridge 2021, s. 59.

dostarczać 50% uzbrojenia na potrzeby saudyjskiej armii, znacząco przyczynić się do zwiększenia saudyjskiego PKB i wartości eksportu, a także stworzyć kilkadziesiąt tysięcy nowych miejsc pracy w królestwie. W dość zgodniej opinii ekspertów plany te są jednak mało realistyczne³⁰.

Firmy skupione w SAMI mają w swojej ofercie różne rodzaje broni, amunicji i materiałów o przeznaczeniu militarnym. Należy jednak zaznaczyć, że produkcja całkowicie własna lub w znacznej części zlokalizowana dotyczy głównie amunicji różnego kalibru, pocisków moździerzowych i artyleryjskich, broni lekkiej, niektórych bezzałogowych statków powietrznych (np. z rodziny Saqr), zdalnych systemów uzbrojenia (np. typu Roaya), lekkich pojazdów opancerzonych typu MRAP (np. Al-Masmak), czujników radarowych i optoelektronicznych oraz systemów komunikacyjnych, ochrony i monitorowania, walki elektronicznej i zarządzania polem walki. W przypadku większych platform uzbrojenia, takich jak samoloty bojowe, systemy obrony przeciwrakietowej (THAAD), zaawansowane bomby (Paveway), systemy raketowe, większe bezzałogowe statki powietrzne (Bayraktar), systemy antydronowe, kołowe i gąsienicowe pojazdy bojowe (LAV), kołowe i gąsienicowe systemy artyleryjskie, ciężarówki wojskowe, bezzałogowe pojazdy naziemne, nawodne i podwodne czy systemy przeciwdziałania minom, w Arabii Saudyjskiej odbywa się przeważnie jedynie montaż końcowy z części przywiezionych z zagranicy³¹. Ponadto saudyjskie firmy są w stanie zapewniać konserwację, naprawę, remonty, wsparcie i modernizację techniczną bardziej zaawansowanych platform bojowych, takich jak samoloty bojowe i śmigłowce czy ciężkie pojazdy bojowe (np. czołgi i bojowe wozy piechoty)³². Zdecydowana większość uzbrojenia wytwarzanego przez SAMI to produkcja na licencjach zakupionych od firm zagranicznych lub lokalizacja zdolności produkcyjnych, czyli przenoszenie do kraju części produkcji, w ramach której wytwarzane jest uzbrojenie dla saudyjskich sił zbrojnych³³. Tylko nieznaczną część produkcji stanowi broń zaprojektowana i opracowana w samej Arabii Saudyjskiej.

Dochody SAMI rosną i przekraczają już miliard dolarów rocznie. W rankingu Defense News za 2022 r. oszacowano je na nieco ponad 900 mln USD, co dało firmie 79. miejsce na liście stu największych firm zbrojeniowych na świecie, a w roku 2023 z zyskami ze sprzedaży uzbrojenia sięgającymi 1,137 mld dolarów była klasyfikowana na miejscu 75. W roku 2024 jej zyski wzrosły do 1,244 mld dolarów (79. miejsce w rankingu)³⁴. Należy też zwrócić uwagę, że choć SAMI od 2017 r. wchłonęła kilka innych

³⁰ Z. Barany, *The Political Economy...*, s. 59-60.

³¹ *The Military Balance 2025...*, s. 323; M. Szopa, *Armie Świata: Królewskie Siły Zbrojne Arabii Saudyjskiej*, Defence 24, [online] <https://defence24.pl/sily-zbrojne/armie-swiate-krolewskie-sily-zbrojne-arabii-saudyjskiej>, 4 II 2026.

³² Saudi Arabian Military Industries, [online] <https://www.sami.com.sa/>, 29 IV 2025.

³³ Np. w roku 2024 podpisane zostały dwie duże umowy na lokalizację produkcji: amunicji z indyjską firmą Munitions India Limited oraz naziemnych systemów przeciwlotniczych z koreańską firmą LIG Nex1. *The Military Balance 2025...*, s. 323.

³⁴ *Top 100 Defense Companies*, „Defense News”, [online] <https://people.defensenews.com/top-100/>, 4 II 2026. SAMI nie pojawia się jednak na liście stu największych firm zbrojeniowych świata publikowanej

miejsowych firm zbrojeniowych, to na rynku saudyjskim wciąż funkcjonują jeszcze inne podmioty z tej branży (np. zajmująca się produkcją dla marynarki wojennej firma SOFON, będąca częścią Saudi Aramco, czy też Abdallah Al Faris Company for Heavy Industries, produkująca pojazdy opancerzone z rodziny Al-Fahd).

Pomimo ambitnych planów i poczynienia znaczących postępów Arabia Saudyjska wciąż jest w stanie wyprodukować własnymi siłami tylko niewielką część sprzętu wojenskowego, na potrzeby własnych sił zbrojnych. Według kierującego GAMI Ahmada al-Ohaliego na koniec 2023 r. 19,35% zamówień pochodziło z rodzimej produkcji. W tym samym czasie, stojący wówczas na czele SAMI, Walid Abuchalid twierdził, że było to 15%, podczas gdy roczny raport z realizacji projektu Saudi Vision 2030 za rok 2023 wskazywał, że jedynie 10,4% zakupów uzbrojenia dla saudyjskiej armii pochodziło z rodzimych firm³⁵. Te ostatnie dane wydają się najbardziej wiarygodne i stawia to pod dużym znakiem zapytania zdolność Arabii Saudyjskiej do osiągnięcia celu z Saudi Vision 2030 – 50% zakupów uzbrojenia dla sił zbrojnych od firm saudyjskich do roku 2030.

PRZEMYSŁ ZBROJENIOWY ZEA

Przemysł zbrojeniowy Zjednoczonych Emiratów Arabskich jest zdecydowanie najlepiej rozwinięty spośród wszystkich państw członkowskich GCC. Jednocześnie podejście tamtejszych władz do jego rozwoju znacząco różni się od podejścia saudyjskiego. Jest ono o wiele bardziej pragmatyczne, pozbawione wybujałych ambicji i oparte na bardziej realistycznych podstawach w postaci silniejszej już istniejącej bazy przemysłowej i bardziej zróżnicowanej gospodarki. Ze względu na obiektywne ograniczenia o charakterze demograficznym, liczebność sił zbrojnych ZEA nie może przekroczyć kilkudziesięciu tysięcy żołnierzy. Ich armia jest więc zbyt mała, aby rozwijać dla niej bazę przemysłową zdolną do produkcji szerokiej gamy uzbrojenia (szczególnie dużych platform bojowych) w seriach produkcyjnych wystarczająco dużych, aby taka produkcja była opłacalna. Zamiast tego władze ZEA postanowiły skupić się na wybranych obszarach i rodzajach uzbrojenia. W ich produkcji zamierzają natomiast osiągnąć na tyle dużą biegłość, aby ich produkty nie tylko stanowiły znaczną część wyposażenia własnych sił zbrojnych, ale też były konkurencyjne na rynkach światowych, stając się atrakcyjnym produktem eksportowym³⁶.

przez SIPRI, co może wynikać zarówno z faktu, iż SIPRI nie posiada wystarczających danych, aby ocenić wielkość jej rocznych zysków, jak również z tego, że nie mieści się ona w pierwszej setce (za rok 2024 setna w zestawieniu brytyjska firma Ultra Electronics Group odnotowała zyski na poziomie 1,07 mld USD). *The SIPRI Top 100 Arms-Producing and Military Services Companies in the World, 2024*, SIPRI, [online] <https://www.sipri.org/visualizations/2024/sipri-top-100-arms-producing-and-military-services-companies-world-2023>, 4 II 2026.

³⁵ *The Military Balance 2025...*, s. 324.

³⁶ Z. Stanley-Lockman, *The UAE's Defense Horizons*, Sada, CEIP 2017, [online] <https://carnegieendowment.org/sada/2017/05/the-uaes-defense-horizons?lang=en>, 30 IV 2025.

Podobnie jak w Arabii Saudyjskiej, w ZEA doszło do konsolidacji przemysłu zbrojeniowego. W 2019 r. większość działających w ZEA firm zbrojeniowych skupionych zostało w jednym konglomeracie pod nazwą EDGE Group. Powstała ona z połączenia 25 spółek, m.in. Emirates Defence Industries Company (EDIC), Emirates Advanced Investments Group (EAIG), Tawazun Holding i in.³⁷ W następnych latach, w wyniku kolejnych przejęć, EDGE wchłonęło wszystkie inne należące do państwa firmy zbrojeniowe w ZEA. Firmy te przez wiele lat pozyskiwały kompetencje produkcyjne w ramach umów offsetowych i rozwijania współpracy z zagranicznymi kontrahentami, dostarczającymi broń dla emirackich sił zbrojnych. W ostatnich latach przeszły już jednak do etapu prowadzenia własnych badań rozwojowych i opracowywania oryginalnych produktów w wybranych obszarach produkcji wojskowej. Pomóc w tym mają również inwestycje w spółki zagraniczne, w tym przejęcia małych i średnich firm zajmujących się produkcją zbrojeniową i okołozbrojeniową w różnych częściach świata³⁸. Niewątpliwym atutem ZEA w porównaniu z państwami sąsiednimi jest fakt, że działa tam też większa liczba firm zajmujących się wytwarzaniem półproduktów i produktów podstawowych oraz produkcją cywilną, która może mieć zastosowanie wojskowe (tzw. produkty podwójnego przeznaczenia).

Portfolio Grupy EDGE jest dość bogate, choć jednocześnie ograniczone do tych rodzajów uzbrojenia, w których są w stanie wytwarzać wystarczająco dobre produkty dla własnych sił zbrojnych, które jednocześnie w pewnych obszarach będą mogły realnie konkurować na rynkach międzynarodowych. Znajduje się tam więc m.in. broń ręczna, amunicja, pociski artyleryjskie, pociski rakietowe, drony, amunicja krążąca, lekkie i średnie pojazdy opancerzone (w tym bezzałogowe), łodzie patrolowe i większe okręty wojenne, optoelektronika, radary, systemy walki elektronicznej, urządzenia komunikacyjne i systemy cyberbezpieczeństwa³⁹. Pod względem zysków ze sprzedaży broni EDGE jest zdecydowanie największą firmą zbrojeniową na Półwyspie Arabskim. Dokładne określenie wielkości jej sprzedaży jest jednak trudne, ponieważ firma często nie ujawnia swoich przychodów za poszczególne lata. W roku 2024 podała jednak, że podpisała kontrakty na sumę 4,9 mld dol.⁴⁰ Dane te zostały uznane za wiarygodne i przyjęte zarówno przez ranking Defense News, jak i SIPRI. W tym pierwszym EDGE w 2024 r. pojawia się na 38. miejscu w zestawieniu, z przychodami łącznymi na poziomie 4,9 mld dol. i przychodami ze sprzedaży uzbrojenia rządu 4,08 mld dol. Podobne dane podaje ranking SIPRI, gdzie emiracka firma sklasyfikowana została na 37. pozycji, z 4,9 mld dol. łącznych przychodów i 4,6 mld. przychodów ze sprzedaży produkcji militarnej⁴¹.

³⁷ Z. Barany, *Armies of Arabia...*, s. 188.

³⁸ Wśród kilkunastu zagranicznych firm przejętych przez EDGE od 2019 r. jest np. produkująca ultralekkie samoloty odrzutowe polska spółka Flaris, w której EDGE zakupiło 50% udziałów. *The Military Balance 2025...*, s. 325.

³⁹ *EDGE Group*, [online] <https://edgegroup.ae/>, 30 IV 2025.

⁴⁰ *The Military Balance 2025...*, s. 324.

⁴¹ Por. *Top 100 Defense...*; *The SIPRI Top 100...*

Na silnie konkurencyjnym rynku produkcji zbrojeniowej wejście nowego producenta nie jest łatwe, stąd też EDGE ma trudności nie tylko z eksportem swoich produktów za granicę, ale niekiedy również z oferowaniem ich swoim własnym siłom zbrojnym, które uważają broń dostarczaną przez renomowane zagraniczne koncerny za jakościowo lepszą⁴². Niemniej jednak w ostatnich latach emirackiej firmie zbrojeniowej udało się zawrzeć kilka interesujących kontraktów, m.in. na zbudowanie trzech korwet dla marynarki wojennej Angoli, sprzedaż raketowych pocisków przeciwokrętowych dla marynarki wojennej Brazylii czy sprzedaż linii produkcyjnej amunicji dla indonezyjskiej firmy Pindad. Z nowych obszarów technologii wojskowych rozwijanych przez EDGE warto też zwrócić uwagę na budowę własnych satelitów i satelitarnych systemów rozpoznania⁴³.

PRZEMYSŁ ZBROJENIOWY POZOSTAŁYCH PAŃSTW CZŁONKOWSKICH RADY WSPÓŁPRACY ZATOKI PERSKIEJ

W pozostałych czterech państwach członkowskich GCC przemysł zbrojeniowy rozwinięty jest tylko w niewielkim stopniu. Jego rozwój napotyka większe problemy niż w Arabii Saudyjskiej i Zjednoczonych Emiratach Arabskich głównie ze względu na ekonomię skali i znacząco niższe sumy wydawane na zbrojenia. W Katarze plany rozwoju własnego przemysłu zbrojeniowego powstały na początku XXI w. Wtedy to miejscowe władze wprowadziły przepisy zakładające obowiązkowe offsety i lokalizację produkcji jako część umów zawieranych z zagranicznymi dostawcami uzbrojenia. Rozwijano też współpracę z firmami z państw będących głównymi dostawcami broni do Kataru (USA i Wielka Brytania), ale też z władzami Indii czy Turcji w zakresie rozwoju przemysłu obronnego Kataru⁴⁴. Jednak praktyczna realizacja tych planów natrafiała na dość poważne problemy i przemysł obronny w Katarze nie rozwijał się zbyt dynamicznie. Największą firmą zbrojeniową w Katarze jest podlegający tamtejszemu ministerstwu obrony Barzan Holding, który w założeniach ma skupiać inne podmioty zajmujące się produkcją militarną i pełnić funkcję podobną jak SAMI w Arabii Saudyjskiej i EDGE w ZEA. Jak dotąd jego działalność ogranicza się jednak głównie do inwestowania w spółki zewnętrzne i joint venture, a plany uruchomienia własnej produkcji nie zostały jeszcze zrealizowane⁴⁵. Pewne załączki własnego przemysłu zbrojeniowego posiada też Oman, gdzie w roku 2013 powstała Oman

⁴² Z. Barany, *The Political Economy...*, s. 61.

⁴³ *The Military Balance 2025...*, s. 324.

⁴⁴ H. Askari, A. Mohseni, Sh. Daneshvar, *The Militarization of the Persian Gulf: An Economic Analysis*, Cheltenham 2009, s. 92.

⁴⁵ Por. *The Military Balance 2025...*, s. 324; *Defence Industry Conglomerate Barzan's Turbulent Changes*, Intelligence Online, 16 XII 2024, [online] <https://www.intelligenceonline.com/international-deal-making/2024/12/16/defence-industry-conglomerate-barzan-s-turbulent-changes,110351742-art,30 IV 2025>.

Munition Production Company, pierwsza miejscowa fabryka produkująca amunicję i broń lekką⁴⁶. Praktycznie żadnego własnego przemysłu zbrojeniowego nie posiadają natomiast Kuwejt i Bahrajn.

WNIOSKI

Od początku XXI w. w państwach subregionu Zatoki Perskiej zaobserwować można rosnącą świadomość korzyści, jakie może przynieść rozwój własnego przemysłu zbrojeniowego, jak i zagrożeń płynących z dalszego, całkowitego uzależnienia od zakupów broni za granicą. Poszczególne państwa subregionu w odmienny sposób i z różnym zaangażowaniem podeszły do tej problematyki. Kuwejt i Bahrajn nie podjęły jak dotąd żadnych poważniejszych inicjatyw na rzecz budowy własnego przemysłu zbrojeniowego. Oman i Katar rozpoczęły pewne działania, przy czym plany Kataru są bardziej ambitne i wsparte znaczącymi środkami z budżetu państwa. Zdecydowanymi liderami rozwoju własnych firm zbrojeniowych są natomiast Arabia Saudyjska i Zjednoczone Emiraty Arabskie, przy czym ich podejście do tego zagadnienia dość mocno się różni. Dla Arabii Saudyjskiej własny przemysł zbrojeniowy ma być przede wszystkim zapleczem technologicznym, które pozwoli na wyposażenie w nowoczesny sprzęt wojskowy własnych sił zbrojnych i tym samym uniezależnienie się od zagranicznych dostawców uzbrojenia. Stąd też rozwijanie różnorodnych zdolności produkcyjnych i ambitne plany produkcji, zarówno dużych i skomplikowanych platform uzbrojenia, jak i bardziej podstawowych rodzajów sprzętu wojskowego, takich jak broń małe i lekkie czy amunicja. W ZEA przyjęto natomiast odmienne podejście, w którym postawiono na rozwój własnych kompetencji tylko w tych obszarach produkcji zbrojeniowej, gdzie państwo to mogłoby zyskać przewagę konkurencyjną lub znaleźć nisze rynkowe. Dotyczy to produkcji zarówno na potrzeby własnej armii, jak i na eksport. Podejmowane działania mają więc na celu usprawnienie działalności, zwiększenie rentowności i dalszą internacjonalizację własnego przemysłu zbrojeniowego.

Zarówno w Arabii Saudyjskiej, Zjednoczonych Emiratach Arabskich, jak również w Katarze przyjęto model konsolidacji całego przemysłu zbrojeniowego w dużych państwowych holdingach zbrojeniowych. Umożliwia to poszerzenie posiadanych kompetencji produkcyjnych, ułatwia współpracę i transfer technologii, a także pozwala na uniknięcie konkurencji wewnątrz krajowej. To ostatnie, z uwagi na ograniczoną skalę zamówień własnych sił zbrojnych, oraz fakt, że niska cena nie jest kluczowym czynnikiem przy wyborze oferenta, uznawane jest tam za korzystne. Pomimo tych pozytywnych trendów przemysł zbrojeniowy arabskich państw subregionu Zatoki Perskiej pozostaje niedorozwinięty, a stosunek wielkości inwestycji do otrzymywanych zysków, zarówno w kontekście bezpieczeństwa, jak i ekonomicznym, pozostaje niekorzystny. Co więcej, pewne problemy o charakterze obiektywnym, takie jak ogólny niedorozwój przemysłowy czy brak kompetentnych zasobów ludzkich wśród własnych

⁴⁶ Oman Munition Production Company, [online] <https://ompc.om/>, 30 IX 2025.

obywateli, mają charakter trwałe. W dłuższej perspektywie mogą one hamować rozwój przemysłu zbrojeniowego także w tych krajach, gdzie w ostatnich latach rozwijał się on relatywnie dobrze.

BIBLIOGRAFIA

- Abramson J., *U.S. Arms Sales Under Review*, Arms Control Association, [online] <https://www.armscontrol.org/act/2021-03/news/us-arms-sales-under-review>.
- Askari H., Mohseni A., Daneshvar Sh., *The Militarization of the Persian Gulf: An Economic Analysis*, Cheltenham 2009.
- Barany Z., *Armies of Arabia: Military Politics and Effectiveness in the Gulf*, Oxford 2021.
- Barany Z., *The Political Economy of Gulf Defense Establishments*, Cambridge 2021, <https://doi.org/10.1017/9781108961820>.
- Borchert H., *The Arab Gulf Defense Pivot: Defense Industrial Policy in a Changing Geostrategic Context*, „Comparative Strategy” 2018, vol. 37, no. 4, <https://doi.org/10.1080/01495933.2018.1497345>.
- Defence Industry Conglomerate Barzan's Turbulent Changes*, Intelligence Online, 16 XII 2024, [online] <https://www.intelligenceonline.com/international-dealmaking/2024/12/16/defence-industry-conglomerate-barzan-s-turbulent-changes,110351742-art>.
- EDGE Group, [online] <https://edgegroup.ae/>.
- Gaub F., Stanley-Lockman Z., *Saudi Arabia: The Box-Ticker*, [w:] *Defence Industries in Arab States: Players and Strategies*, European Union Institute for Security Studies (EUISS), Chailot Paper, no. 141, III 2017.
- Geiser U., Wurz J., *Swiss Toughen Rules for Weapons Sales*, „Swiss Info”, 12 IX 2012, [online] <https://www.swissinfo.ch/eng/swiss-politics/swiss-toughen-rules-for-weapons-sales/33565508>.
- Germany's Ban on Arms Sales to Saudi Arabia and How Riyadh Could Benefit*, Military Watch Magazine, [online] <https://militarywatchmagazine.com/article/germany-s-ban-on-arms-sales-to-saudi-arabia-and-how-riyadh-could-benefit>.
- Hvidt M., *The State and the Knowledge Economy in the Gulf: Structural and Motivational Challenges*, „Muslim World” 2015, vol. 105, no. 1, <https://doi.org/10.1111/muwo.12078>.
- Jarząbek J., *Militaryzacja subregionu Zatoki Perskiej w perspektywie teorii regionalnych kompleksów bezpieczeństwa*, Warszawa 2019.
- Lawale S., Ahmad T., *UAE-India-France Trilateral: A Mechanism to Advance Strategic Autonomy in the Indo-Pacific?*, „Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies” 2021, vol. 15, no. 4, <https://doi.org/10.1080/25765949.2021.2024401>.
- Luciani G., *Oil and Political Economy in the International Relations on the Middle East*, [w:] *International Relations of the Middle East*, red. L. Fawcett, Oxford 2024.
- Markowski S., Hall P., *Mandated Defence Offsets: Can They Ever Deliver?*, „Defense & Security Analysis” 2014, vol. 30, no. 2, <http://dx.doi.org/10.1080/14751798.2014.894294>.
- Markowski S., Hall P., *Mandatory Defense Offsets – Conceptual Foundations*, [w:] *Arms Trade and Economic Development: Theory, Policy and Cases in Arms Trade Offsets*, red. J. Brauer, J.P. Dunne, London 2004.

- Matthews R., *Saudi Arabia: Defense Offsets and Development*, [w:] *Arming the South*, red. J. Brauer, J.P. Dunne, London 2002, https://doi.org/10.1057/9780230501256_9.
- The Middle East Top 100 Listed Companies 2025*, Middle East Forbes 2025, [online] <https://www.forbesmiddleeast.com/lists/top-100-listed-companies-2025/>.
- The Military Balance 2025*, International Institute for Strategic Studies, London 2025.
- Mimoune B., Kabbani N., *Assessing Skills Gaps in a Post-Pandemic Landscape: Insights from Oman and Kuwait*, „Asian and Pacific Migration Journal” 2025, vol. 34, no. 1, <https://doi.org/10.1177/01171968251329973>.
- Muzoriwa K., *GCC's Non-Oil Sector Sees Robust Growth Despite Production Cuts*, *ICA-EW Says*, „Gulf Business”, 25 VI 2024, [online] <https://gulfbusiness.com/gcc-non-oil-growth-remains-robust-despite-icaew/>.
- Oman Munition Production Company, [online] <https://ompc.om/>.
- Sanctions against Saudi Arabia*, Sanction Scanner 2025, [online] <https://www.sanctionsscanner.com/knowledge-base/sanctions-against-saudi-arabia-55>.
- Saudi Arabian Military Industries, [on-line] <https://www.sami.com.sa/>.
- Saudi Vision 2030*, [online] https://www.vision2030.gov.sa/media/rc0b5oy1/saudi_vision203.pdf.
- SIPRI Military Expenditure Database*, SIPRI 2024, [online] <https://www.sipri.org/databases/milex>.
- SIPRI Yearbook 2024. Armaments, Disarmament and International Security*, Oxford 2024.
- Stanley-Lockman Z., *The UAE's Defense Horizons*, Sada, CEIP 2017, [online] <https://carnegie-endowment.org/sada/2017/05/the-uaes-defense-horizons?lang=en>.
- The SIPRI Top 100 Arms-Producing and Military Services Companies in the World*, SIPRI, [online] <https://www.sipri.org/visualizations/2024/sipri-top-100-arms-producing-and-military-services-companies-world-2023>.
- Szopa M., *Armie Świata: Królewskie Siły Zbrojne Arabii Saudyjskiej*, Defence 24, [online] <https://defence24.pl/sily-zbrojne/armie-swiata-krolewskie-sily-zbrojne-arabii-saudyjskiej>.
- Top 100 Companies Listed in GCC Countries*, Aranca, 2024, [online] <https://www.aranca.com/revenue-benchmarks/top-100-companies-listed-in-gcc-countries.php>.
- Top 100 Defense Companies*, „Defense News”, [online] <https://people.defensenews.com/top-100/>.
- We the UAE 2031*, [online] <https://wetheuae.ae/en>.
- Yalçinkaya H., Dumankaya E., *Turkey's Military Cooperation Network through Bilateral Relations: The Transition from Military Support Recipient to Provider*, „Southeast European and Black Sea Studies” 2025, vol. 25, no. 1, <https://doi.org/10.1080/14683857.2025.2463205>.

Jarosław JARZĄBEK – prof. UWrocław, pracownik Instytutu Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego. W pracy badawczej zajmuje się polityką bezpieczeństwa, systemami politycznymi i siłami zbrojnymi państw Bliskiego Wschodu, a także konfliktem izraelsko-palestyńskim. Stypendysta Polsko-Amerykańskiej Komisji Fulbrighta. Dyrektor programowy w programie studiów European Master in Global Studies na Uniwersytecie Wrocławskim.

Ewa SZCZEPANKIEWICZ-RUDZKA

Uniwersytet Jagielloński

ewa.szczepankiewicz@uj.edu.pl

OD DEMOKRACJI DO AUTORYTARYZMU POPULISTYCZNEGO

TUNEZJA ERY KAÏSA SAÏEDA

ABSTRACT From democracy to populist authoritarianism: The Tunisian case under Kaïs Saïed

Tunisia is one of the few Arab countries that underwent a genuine democratic transition following the Arab Spring. While other states experienced authoritarian backlash or conflict, Tunisia initially followed a path of democratization, marked by the adoption of a new constitution in 2014 and democratic elections in 2014 and 2019. However, the lack of socio-economic reforms and unmet expectations led to growing public discontent. A turning point occurred in July 2021, when President Kaïs Saïed suspended parliament and assumed executive powers, initiating a process of power centralization. His actions have been viewed as a halt to democratization and the beginning of re-autocratization. This article analyzes Saïed's rise and consolidation of power, the socio-political conditions that enabled it, and his style of governance through Pierre Rosanvallon's typology of populist rule. The article argues that Saïed's political success stems from the crisis of representative democracy, social frustration, and the strategic use of populist and conspiratorial rhetoric.

Keywords: autocracy, Kaïs Saïed, Tunisia

Słowa kluczowe: autokracja, Kaïs Saïed, Tunezja

WPROWADZENIE

Tunezja jest jednym z nielicznych państw świata arabskiego, które w następstwie arabskiej wiosny przeszło rzeczywistą i uporządkowaną transformację polityczną w kierunku systemu demokratycznego. To właśnie w Tunezji rozpoczęła się fala protestów, która w 2010 r. zapoczątkowała rewolucyjne przemiany w regionie Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej. Podczas gdy wiele państw doświadczyło destabilizacji, powrotu do autorytaryzmu lub wojny domowej, Tunezja przez dłuższy czas podążała ścieżką demokracji – począwszy od wyłonienia konstytuancy, poprzez uchwalenie nowej konstytucji w 2014 r., aż po przeprowadzenie demokratycznych wyborów parlamentarnych i prezydenckich w latach 2014 i 2019. Uchwalona w sposób konsensualny konstytucja wprowadziła ustrój parlamentarny i uznawana była za najbardziej demokratyczną ustawę zasadniczą w świecie arabskim¹.

Pomimo udanych przemian instytucjonalnych transformacji nie towarzyszyły oczekiwane reformy społeczno-gospodarcze. Niezrealizowane postulaty społeczne – będące fundamentem protestów z lat 2010-2011 – nie zostały spełnione, co pogłębiało rozczarowanie obywateli procesem postrewolucyjnym. Punktem zwrotnym okazał się dzień 25 lipca 2021 r., kiedy to prezydent Kaïs Saïed, wybrany w demokratycznych wyborach trzy lata wcześniej, zawiesił działalność parlamentu i przejął pełnię władzy wykonawczej, inicjując proces koncentracji władzy w swoim ręku. Działania te interpretowane są jako zatrzymanie procesu demokracji i początek reautokracji ustroju politycznego Tunezji.

Tematyka arabskiej wiosny i jej konsekwencji geopolitycznych w regionie Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu jest często podejmowana w polskiej literaturze naukowej. Znacznie rzadziej analizie poddaje się procesy wewnętrznych przeobrażeń w kontekście procesów demokracji i reautokracji systemów politycznych świata arabskiego po 2011 r.

Niniejszy artykuł ma na celu wypełnić tę lukę poprzez analizę fenomenu politycznego, jakim jest dojście i utrzymywanie się przy władzy Kaïsa Saïeda. W pierwszej kolejności zostanie zrekonstruowana trajektoria transformacji ustrojowej Tunezji po 2011 r. Po drugie, scharakteryzowane zostaną kluczowe czynniki społeczno-polityczne, które umożliwiły objęcie i utrwalenie władzy przez Saïeda. Wreszcie, podjęta zostanie próba scharakteryzowania stylu rządzenia prezydenta. W tym celu zastosowana zostanie czterofilarowa typologia francuskiego socjologa Pierre'a Rosanvallon, która pozwoli na kwalifikację stylu rządów aktualnego prezydenta jako populistyczny. W artykule populizm traktowany jest jako kategoria analityczna opisująca styl sprawowania władzy oraz jako strategia legitymizacyjna, która sprzyja koncentracji władzy i procesom reautokracji. Analiza łączy elementy dyskursu politycznego (retoryki, narracji i ram interpretacyjnych) z praktykami rządzenia, w szczególności decyzji instytucjonalnych podejmowanych po 25 lipca 2021 r.

¹ T. Groppi, *La Constitution tunisienne de 2014 : Illustration de la globalisation du droit constitutionnel?*, „Revue française de droit constitutionnel” 2026, vol. 114, n° 2.

Sformułowana w artykule hipoteza badawcza zakłada, że sukces polityczny Kaïsa Saïeda, trwałość jego władzy oraz proces reautokratyzacji ustroju Tunezji są wynikiem połączenia kryzysu demokracji przedstawicielskiej, niespełnionych oczekiwań społecznych oraz skutecznego łączenia retoryki populistycznej z teoriami spiskowymi i konspiracjonizmem.

1. ETAPY TRANSFORMACJI USTROJOWEJ W TUNEZJI W LATACH 2011-2021

Etap przejściowy

Transformacja ustrojowa Tunezji po upadku reżimu Ben Alego była procesem złożonym. Pierwszy etap przemian ustrojowych w Tunezji – okres tranzycji demokratycznej – rozpoczął się 14 stycznia 2011 r., wraz z ucieczką prezydenta Zina al-Abidina Ben Alego z kraju. Ten moment symbolizował koniec autorytarnego reżimu i zapoczątkował proces demokratyzacji.

Etap tranzycji można podzielić na dwie zasadnicze fazy. Pierwsza z nich, trwająca od 14 stycznia do 15 marca 2011 r., to okres prób przejęcia kontroli nad rewolucją przez przedstawicieli dawnego reżimu – osoby związane z partią prezydencką, Zgromadzeniem Konstytucyjno-Demokratycznym i współpracownicy Ben Alego. W tym czasie powoływano kolejne rządy jedności narodowej, które spotykały się jednak z ostrą krytyką społeczeństwa i opozycji z powodu obecności w ich składzie ludzi starego systemu².

Druga faza rozpoczęła się 15 marca 2011 r., kiedy to powołano Wysoką Radę ds. Realizacji Celów Rewolucji, Reformy Politycznej i Tranzycji Demokratycznej – ciało o rewolucyjnej legitymacji³. Instytucja ta odegrała kluczową rolę w kształtowaniu ram prawnych dla demokratycznych przemian, przygotowując m.in. dekrety prowadzące do organizacji wyborów do Zgromadzenia Konstytucyjnego w październiku 2011 r.⁴

Warto podkreślić, że po obaleniu Ben Alego zastosowano art. 56 konstytucji z 1959 r., który przewidywał przekazanie władzy premierowi w przypadku czasowej niemożności sprawowania urzędu przez prezydenta. Funkcję tę objął premier Mohamed Ghannouchi, jednak już następnego dnia – zgodnie z art. 57 – urząd prezydenta przejął przewodniczący Izby Deputowanych, Fouad Mebazaa. Dzięki temu Tunezji udało się uniknąć politycznego chaosu i tzw. próżni władzy⁵.

² M. Hachemaoui, *La Tunisie à la croisée des chemins: Quelles règles pour quelle transition?*, „SWP Research Paper”, 2013, [online] https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2013_RP06f_hmu.pdf, 19 V 2026.

³ J.-Ph. Bras, É. Gobe, *Légitimité et révolution en Tunisie*, „Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée” 2017, n° 142, [online] <http://journals.openedition.org/remmm/9573>, 30 IV 2025.

⁴ *Tamże*.

⁵ M.Z. Chamzi, *Tunisie – Consensus sur la scène politique*, „The Maghreb and Orient Courier” 2017, n° 39, [online] <https://lecourrierdumaghrebetdelorient.info/focus/tunisie-consensus-sur-la-scene-politique/>, 30 IV 2025.

W wyborach do konstytuandy 23 października 2011 r. zwyciężyła islamistyczna partia Ennahda, zdobywając 89 z 217 miejsc w Zgromadzeniu Konstytucyjnym. Utworzyła ona koalicję z dwoma ugrupowaniami o charakterze świeckim – Ettakatolem i Kongresem na rzecz Republiki (CPR) – co dało podstawę do powołania tzw. rządu *Troïki*⁶.

Jednakże wewnętrzne różnice ideologiczne między partnerami koalicyjnymi, brak skutecznych reform oraz rosnące niezadowolenie społeczne związane z pogarszającymi się warunkami życia, bezrobociem i zagrożeniem terrorystycznym prowadziły do kryzysu. Eskalacja napięć nastąpiła po zamordowaniu dwóch opozycyjnych działaczy lewicowych – Chokriego Belaïda i Mohamada Brahmiego w 2013 r., co wywołało falę protestów i podważyło legitymację rządu Ennahdy⁷.

W odpowiedzi na pogłębiający się kryzys polityczny i społeczne napięcia w lipcu 2013 r. zainicjowano proces dialogu narodowego. Kluczową rolę odegrał tzw. Kwartet na rzecz Dialogu Narodowego, w skład którego weszły cztery organizacje społeczne: Generalny Związek Zawodowy Pracowników Tunezyjskich (UGTT), organizacja pracodawców (UTICA), Izba Adwokacka oraz Liga Praw Człowieka. Dzięki ich mediacji udało się doprowadzić do zawarcia porozumienia pomiędzy głównymi siłami politycznymi⁸.

Rezultatem konsultacji była decyzja o rozwiązaniu rządu *Troïki* i powołaniu technokratycznego gabinetu Mehdiego Jomaa w grudniu 2013 r. Nowy rząd otrzymał mandat do administrowania krajem i przygotowania kolejnych wyborów oraz do finalizacji prac nad nową konstytucją⁹.

Przyjęta 26 stycznia 2014 r. nowa ustawa zasadnicza była efektem szeroko zakrojonego kompromisu pomiędzy przedstawicielami różnych środowisk politycznych, w tym Ennahdy i ugrupowań świeckich. Kluczowe znaczenie miało tu powołanie Komisji ds. Konsensusu (*lejna at-tawafukat*), która wypracowała wspólne stanowisko w najtrudniejszych kwestiach, takich jak relacje państwo – religia czy prawa kobiet.

Konsolidacja demokracji

Wybory parlamentarne i prezydenckie przeprowadzone w 2014 r. stanowiły punkt zwrotny w procesie transformacji politycznej Tunezji, zapoczątkowując tzw. Drugą Republikę. W ich wyniku kraj formalnie zakończył etap tranzycji ustrojowej, wchodząc w fazę konsolidacji demokracji. Instytucje i normy wypracowane w okresie przejściowym – w tym nowa konstytucja oraz instytucje doradcze – rozpoczęły proces trwałego zakorzeniania się w strukturze państwa i życiu społecznym.

⁶ *Tamże*.

⁷ E. Szczepankiewicz-Rudzka, *Proces demokratyzacji Tunezji w świetle teorii transformacji systemowej*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2019, vol. 61(1), s. 7–22.

⁸ *Tamże*.

⁹ C. Lussato, *Dialogue national, feuille de route : où va la Tunisie ?*, „Le Nouvel Observateur (NouvelObs)” 2013, 8 X 2013, [online] <https://www.nouvelobs.com/monde/20131008.OBS0129/dialogue-national-feuille-de-route-ou-va-la-tunisie.html>, 20 V 2026.

Zwycięstwo centrowo-laickiej partii Nidaa Tounes w wyborach parlamentarnych (86 mandatów)¹⁰ oraz wybór jej lidera, Bėjiego Caïda Essebsiego, na urząd prezydenta zapewniły początkową dominację sił świeckich na tunezyjskiej scenie politycznej¹¹. Nie była to jednak pełnia władzy – w liczącym 217 miejsc parlamencie pierwszej kadencji znalazło się łącznie 13 ugrupowań, co wymusiło poszukiwanie koalicjantów. Początkowo Nidaa Tounes współpracowała z partiami centrowymi, Afek Tounes oraz Kongresem na rzecz Republiki (CPR). Kluczowym momentem dla procesu konsolidacji demokracji w duchu konsensualnym było jednak dołączenie w 2016 r. do rządu jedności narodowej islamskiej partii Ennahda, która w wyborach zdobyła 69 mandatów i była drugą siłą w parlamencie. Uformowanie rządu jedności narodowej stanowiło kompromis między nurtami laickimi a islamistycznymi i miało na celu zapewnienie stabilizacji państwa wobec zagrożeń terrorystycznych i pogłębiającego się kryzysu gospodarczego¹².

Pomimo pozytywnych przesłanek politycznej równowagi koalicja rządowa szybko napotkała poważne trudności. Napięcia ideologiczne między Nidaa Tounes a Ennahdą, rozbieżności w podejściu do reform oraz brak spójnego programu gospodarczego doprowadziły do impasu legislacyjnego, a co za tym idzie – ograniczenia skuteczności działań rządu. Jednocześnie społeczne niezadowolenie i spadek zaufania do elit politycznych, oskarżanych o korupcję i nieudolność, się nasilały.

W 2015 r. bezrobocie w Tunezji wynosiło 15%, natomiast wśród młodzieży (15–24 lata) osiągnęło alarmujący poziom 35%. Szczególnie niepokojące było bezrobocie wśród absolwentów uczelni wyższych, sięgające 67%. W tym samym okresie Tunezja zmagala się z pogorszeniem bezpieczeństwa – zamachy terrorystyczne w Muzeum Bardo (marzec 2015) i w Susie (czerwiec 2015) doprowadziły do gwałtownego spadku liczby turystów europejskich. Turystyka, która w 2010 r. odpowiadała za ok. 70% rynku usług i 7,5% PKB, zmniejszyła się niemal o połowę, co miało poważne konsekwencje dla gospodarki narodowej¹³.

Narastające trudności ekonomiczne przełożyły się na wzrost napięć społecznych. W styczniu 2016 r. w Kasserine wybuchły zamieszki, które szybko rozprzestrzeniły się na inne miasta, m.in. Kairuan i Gabes. Przyczyną protestów była pogarszająca się sytuacja materialna obywateli, szczególnie w regionach peryferyjnych, cechujących się wysokim bezrobociem i brakiem dostępu do podstawowych usług¹⁴.

¹⁰ *Nidaa Tounès remporte 85 sièges au Parlement tunisien*, France 24, 2014, [online] <https://www.france24.com/fr/20141030-elections-tunisie-nidaa-tunes-remporte-85-sieges-parlement>, 2 V 2025.

¹¹ *Tunisie : le juriste Kaïs Saïed remporte largement l'élection présidentielle*, „Le Monde”, 13 X 2019, [online] https://www.lemonde.fr/international/article/2019/10/13/les-tunisiens-appelles-a-voter-pour-le-second-tour-de-la-presidentielle_6015331_3210.html, 2 V 2025.

¹² A. Kadlec, *Tunisia's Paradoxical Political Union: Ennahda and Nidaa Tounes*, RAND Corporation, 5 II 2016, [online] <https://www.rand.org/pubs/commentary/2016/02/tunisi-as-paradoxical-political-union-ennahda-and-nidaa.html>, 3 V 2025.

¹³ W. Muhlberger, *La transition en Tunisie : La délicate éclosion du compromis politique*, „Annuaire IEmed de la Méditerranée” 2016, s. 219.

¹⁴ L. Martinez, *L'Afrique du Nord après les revoltes arabes*, Paris 2009, s. 69.

W odpowiedzi na kryzys rząd próbował przeciwdziałać pogarszającej się sytuacji na rynku pracy poprzez rozszerzenie sektora publicznego. W latach 2010-2014 zatrudniono 180 000 nowych pracowników, z czego aż 40% znalazło zatrudnienie w sektorze bezpieczeństwa i obrony. Działania te doprowadziły jednak do istotnego wzrostu wydatków publicznych – w 2015 r. koszty wynagrodzeń w administracji wyniosły 13,5% PKB, co stanowiło aż 56% budżetu państwa. Pomimo prób stymulowania gospodarki brak reform strukturalnych pogłębiał frustrację społeczną, szczególnie wśród młodzieży, która doświadczała braku perspektyw zawodowych i socjalnych¹⁵.

Symbolicznym krokiem w kierunku demokracji partycypacyjnej były pierwsze wolne wybory samorządowe przeprowadzone w 2018 r. Mimo dużej liczby kandydatów i oczekiwań związanych z decentralizacją władzy frekwencja wyniosła jedynie 33,7%, co potwierdziło niski poziom zaufania obywateli do klasy politycznej i samego procesu demokratycznego¹⁶.

Kolejne wybory – parlamentarne i prezydenckie – odbyły się w 2019 r. w warunkach rosnącego niezadowolenia społecznego, głębokiego kryzysu gospodarczego i narastającego rozczarowania efektywnością systemu demokratycznego. W wyborach prezydenckich zwycięstwo odniósł niezależny kandydat Kaïs Saïed, profesor prawa konstytucyjnego, który prowadził kampanię opartą na postulatach moralizacji życia publicznego i demokracji oddolnej. W drugiej turze głosowania uzyskał on 72,71% głosów przy frekwencji wynoszącej 55,02% (w I turze – 18,4% głosów i frekwencja 45,02%)¹⁷. Jego przeciwnikiem był Nabil Karoui, oskarżony o przestępstwa finansowe, który prowadził kampanię wyborczą do drugiej tury z aresztu, co wzbudziło kontrowersje dotyczące równości szans w procesie wyborczym¹⁸.

Równolegle odbyły się wybory parlamentarne, które nie wyłoniły dominującej siły politycznej – Ennahda zdobyła 52 mandaty, Qalb Tounes (partia założona przez Karouiego) – 38, a reszta mandatów trafiła do pomniejszych ugrupowań, co dodatkowo zintensyfikowało fragmentację sceny politycznej¹⁹.

¹⁵ Raport MFW, nr 15/285, s. 18.

¹⁶ F. Dahmani, *Tunisie: Seulement 33,7% de participation pour les premières municipales de l'après-révolution*, „Jeune Afrique” 2018, [online] <http://www.jeuneafrique.com/557942/politique/tunisie-seulement-337-de-participation-pour-les-premieres-municipales-de-lapres-revolution/>, 30 IV 2025.

¹⁷ *Tunisie: Kaïs Saïed élu président avec 72,71 % des voix*, RFI, 14 X 2019, [online] <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20191014-tunisie-presidentielle-kais-saied-elu-president-republique-officiel>, 30 IV 2025.

¹⁸ Wybory te zostały jednak zdominowane przez kontrowersje związane z aresztowaniem Nabila Karouiego. Zatrzymany 23 sierpnia 2019 r. pod zarzutem prania brudnych pieniędzy i uchylania się od płacenia podatków, Karoui spędził niemal całą kampanię przed pierwszą turą w areszcie tymczasowym. Jego zwolennicy oskarżyli przeciwników o polityczny spisek, zarzucając, że nie zapewniono równych szans kandydatom. W rezultacie 9 października, kilka dni przed drugą turą, Karoui został zwolniony z aresztu, mimo że nie zapadł jeszcze żaden wyrok w jego sprawie. F. Bobin, L. Blaise, *En Tunisie, la libération de Nabil Karoui relance la campagne présidentielle*, „Le Monde”, 10 X 2019, [online] https://www.lemonde.fr/international/article/2019/10/09/en-tunisie-la-liberation-de-nabil-karoui-relance-la-campagne-presidentielle_6014879_3210.html, 2 V 2025.

¹⁹ *Le parti islamiste Ennahda en tête des législatives en Tunisie*, France 24, 9 X 2019, [online] <https://www.france24.com/fr/20191009-tunisie-parti-islamiste-ennahda-tete-legislatives-nabil-karoui>, 3 V 2025.

Brak stabilnej większości uniemożliwił powołanie efektywnego rządu. Pomimo mianowania Elyesa Fakhfakha na urząd premiera w lutym 2020 r. jego rząd szybko utracił poparcie. Po dymisji Fakhfakha prezydent Saïed mianował nowego szefa rządu – Hichema Mechichiego. Wkrótce po objęciu stanowiska przez premiera doszło do poważnych napięć między Zgromadzeniem Reprezentantów a prezydentem, gdy ten ostatni odmówił mianowania nowych ministrów powołanych w ramach zmian w rządzie.

Prezydent zarzucił im korupcję, jednak poza kwestiami personalnymi konflikt ten miał głębsze podłoże. Coraz wyraźniej ujawniał się spór między prezydentem a przewodniczącym parlamentu, Rachedem Ghannouchim, liderem ugrupowania Ennahda.

Narastający impas polityczny doprowadził do paraliżu instytucjonalnego, co w obliczu potrzeby przeprowadzenia kluczowych reform gospodarczych w państwie, które borykało się z trudnościami wynikającymi z procesu transformacji oraz wyzwań związanych z pandemią, pogłębiło kryzys polityczny i społeczny²⁰.

Autokratyczny przewrót Kaïsa Saïeda

25 lipca 2021 r., w obliczu głębokiego kryzysu sanitarnego i społecznego, Kaïs Saïed powołał się na art. 80 konstytucji, by zdymisjonować premiera Hichema Mechichiego, zawiesić parlament i przejąć pełnię władzy wykonawczej. Choć formalnie opierał się na zapisach ustawy zasadniczej, działania te zostały uznane za nielegalne i zakwalifikowane w literaturze politologicznej jako *self-coup* czy *autogolpe*²¹.

W art. 80 konstytucji Tunezji z 2014 r. czytamy, iż *Prezydent Republiki może, w przypadku bezpośredniego zagrożenia, które zagraża integralności terytorialnej, bezpieczeństwu lub niepodległości kraju oraz uniemożliwia prawidłowe funkcjonowanie władz publicznych, podjąć środki, jakie nakłada stan wyjątkowy*. I dalej: [...] *co może nastąpić, po konsultacji z szefem rządu, przewodniczącym Zgromadzenia Przedstawicieli Ludu oraz po poinformowaniu przewodniczącego Trybunału Konstytucyjnego*²². Z punktu widzenia formalnego wątpliwości budzi natura stanu zagrożenia i brak wypełnienia obowiązku konsultacyjnego. Zwłaszcza że na skutek kryzysu politycznego i konfliktu na linii pałac prezydenta – urząd marszałka parlamentu wskazany w artykule organ – Trybunał Konstytucyjny – nie został powołany.

²⁰ *En Tunisie, une trêve fragile entre Kaïs Saïed et Rached Ghannouchi*, „Jeune Afrique”, 24 II 2020, [online] <https://www.jeuneafrique.com/mag/899824/politique/en-tunisie-une-treve-fragile-entre-kais-saied-et-rached-ghannouchi/>, 2 V 2025.

²¹ W literaturze przedmiotu można znaleźć wyrażenia kwalifikujące akt z 25 lipca 2021 r. jako autozamach (*self-coup*), konstytucyjny zamach stanu czy zapożyczony z języka hiszpańskiego *autogolpe*, który za *Słownikiem języka polskiego* definiowany jest jako *sprzeczna z konstytucją forma przejścia całkowitej władzy w państwie przez legalnego szefa władzy wykonawczej, praktykowana zwłaszcza w krajach Ameryki Południowej*. Zob. *autogolpe*, hasło [w:] *Słownik języka polskiego*, [online] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/autogolpe>, 2 V 2025.

²² *Konstytucja Republiki Tunezyjskiej*, 2014, [online] https://www.jurisitetunisie.com/tunisie/codes/Constitution_2014/Constitution_2014_Fr_JuristeTunisie.pdf, 2 V 2025 [wszystkie tłumaczenia cytatów obcojęzycznych w tekście pochodzą od autorki].

W kolejnych miesiącach po przejściu władzy prezydent Kaïs Saïed stopniowo demontował demokratyczny porządek. Zawiesił znaczną część konstytucji, rozwiązał Najwyższą Radę Sądownictwa, a w marcu 2022 r. oficjalnie rozwiązał parlament.

W lipcu 2022 r. przeprowadził referendum konstytucyjne, które – mimo frekwencji wynoszącej zaledwie 30% i bojkotu ogłoszonego przez opozycję – doprowadziło do przyjęcia nowej ustawy zasadniczej²³.

Nowa konstytucja znacząco poszerzyła kompetencje prezydenta, ustanawiając w Tunezji system ultraprezydencki. Saïed uzyskał prawo do samodzielnego powoływania członków rządu – niezależnie od składu parlamentu – oraz do wydawania dekretów z mocą ustawy. Zyskał również niemal pełną kontrolę nad wymiarem sprawiedliwości²⁴.

W ramach koncentracji władzy zlikwidowano lub podporządkowano prezydentowi kluczowe instytucje demokratyczne, takie jak Trybunał Konstytucyjny, Najwyższa Rada Sądownictwa oraz dotąd niezależna Najwyższa Komisja Wyborcza (ISIE), która była jednym z filarów przejściowego systemu demokratycznego po 2011 r. W imię „jedności państwa” prezydent odrzucił zasadę podziału władzy i odmówił przekazywania kompetencji jakimkolwiek organom niezależnym od bezpośredniego wyboru obywateli. W praktyce doprowadziło to do skrajnej koncentracji władzy w jednym ośrodku²⁵.

Jednocześnie pogłębiały się ograniczenia wolności obywatelskich. Symbolem tego procesu stał się dekret nr 2022-54 z września 2022 r., który – pod pretekstem walki z dezinformacją – umożliwiał karanie obywateli za publikowanie treści uznanych za *falszywe wiadomości*, co w istocie ogranicza wolność słowa i działalność niezależnych mediów.

Od 2023 r. nastąpiła wyraźna eskalacja represji wobec opozycji. Dziesiątki polityków zostało oskarżonych o spisek przeciwko państwu lub współpracę z zagranicą. Według danych organizacji Human Rights Watch ponad 170 osób zostało uwięzionych z powodów politycznych. W kwietniu 2023 r. aresztowany został lider opozycyjnej partii Ennahda, Rached Ghannouchi, skazany na 22 lata więzienia za rzekome *zagrożenie bezpieczeństwa państwa* – wyrok uznany przez wiele organizacji międzynarodowych za motywowany politycznie²⁶.

Ofiarami represji padli również dziennikarze, prawnicy, związkowcy, aktywiści i przedsiębiorcy. Osoby krytykujące działania prezydenta były zawieszane w obowiązkach lub trafiały do więzień. Reżim systematycznie eliminuje wszelkie przejawy niezależności i oporu wobec władzy.

W takich okolicznościach odbyły się wybory prezydenckie 6 października 2024 r., które wielu obserwatorów określiło mianem farsy. Główny kontrkandydat Kaïsa Saïeda,

²³ *Tunisie : Estimations, transparence, opposition... Le référendum constitutionnel en 5 questions*, „Jeune Afrique”, 26 VII 2022, [online] <https://www.jeuneafrique.com/1362859/politique/tunisie-estimations-transparence-opposition-le-referendum-constitutionnel-en-5-questions/>, 2 V 2025.

²⁴ *Tamże*.

²⁵ *Tamże*.

²⁶ *L'interminable régression illibérale de la Tunisie*, „Le Monde”, 5 X 2024, [online] https://www.lemonde.fr/idees/article/2024/10/05/l-interminable-regression-illiberale-de-la-tunisie_6344293_3232.html, 2 V 2025.

Ayachi Zammel, lider opozycyjnej partii Azimoun, został skazany na 12 lat więzienia zaledwie pięć dni przed głosowaniem – za rzekome fałszerstwo podpisów poparcia²⁷. Drugi z kandydatów, Karim Gharbi, również został zatrzymany i oskarżony o *korupcję wyborczą*. W efekcie Saïed startował niemal bez realnej konkurencji, uzyskując aż 90,7% głosów w pierwszej turze²⁸.

Wynik ten kontrastował jednak z rekordowo niską frekwencją – zaledwie 28,8% uprawnionych wzięło udział w głosowaniu. Opozycja wezwała do bojkotu, wskazując na brak uczciwej rywalizacji, stronnictwość procesu wyborczego i atmosferę strachu. Niska frekwencja i brak konkurencji mogą być odczytywane z jednej strony jako brak poparcia dla projektu prezydenckiego, z drugiej zaś jako brak zainteresowania procesami politycznymi, ale i znaczna degradacja demokracji w Tunezji²⁹.

Ponury obraz sytuacji politycznej w Tunezji wyłania się nie tylko z analizy działań prezydenta Kaïsa Saïeda, ale również z międzynarodowych wskaźników mierzących jakość demokracji. Szczególnie wymowny w tym kontekście jest indeks demokracji opracowywany corocznie przez Economist Intelligence Unit (EIU). Ocenia on państwa w pięciu kluczowych kategoriach: proces wyborczy i pluralizm, funkcjonowanie rządu, udział polityczny, kultura polityczna oraz swobody obywatelskie. Na podstawie łącznej punktacji (w skali od 0 do 10) państwa klasyfikowane są jako: pełne demokracje, demokracje wadliwe, systemy hybrydowe lub reżimy autorytarne.

Po rewolucji w 2011 r. Tunezja rozpoczęła proces transformacji politycznej. W początkowej fazie – zgodnie z indeksem EIU – zaliczano ją do systemów hybrydowych (3,83 p. w 2011 r.). Jednak już w 2014 r., po przyjęciu nowej konstytucji i przeprowadzeniu wolnych wyborów parlamentarnych, Tunezja awansowała do kategorii demokracji wadliwej, osiągając wynik 6,4. Ten status utrzymała przez kolejne lata, osiągając najwyższy rezultat – 6,72 – w 2019 r.

Tabela 1. Miejsce Tunezji według wskaźnika indeksu demokracji za lata 2011-2023

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Wynik	3,83	4,07	5,67	6,4	5,76	6,4	6,32	6,32	6,72	6,59	5,99	5,51	5,51
Typ reżimu	H	H	H	D	D	D	D	D	D	D	H	H	H

Źródło: opracowanie własne na podstawie raportów rocznych EIU, Index of Democracy.

Sytuacja zaczęła się jednak gwałtownie pogarszać od 2021 r., gdy prezydent Saïed zawiesił działalność parlamentu i rozpoczął rządy dekretemi. Wskaźnik EIU spadł do 5,99, co ponownie przesunęło Tunezję do kategorii systemu hybrydowego. Trend ten utrzymał się w kolejnych latach – zarówno w 2022, jak i 2023 r. kraj osiągał jedynie 5,51 p.

²⁷ Tamże.

²⁸ *L'interminable régression...*

²⁹ H. Nafti, *Notre ami Kaïs Saïed : Essai sur la démocratie tunisienne*, Paris 2024, s. 276.

Tunezja w praktyce zachowuje formalne mechanizmy demokratyczne, takie jak regularne wybory, jednak coraz bardziej są one obarczone manipulacjami i brakiem przejrzystości. Ograniczenia w zakresie wolności obywatelskich, marginalizacja opozycji, upolitycznienie sądownictwa oraz koncentracja władzy w rękach prezydenta sprawiają, że Tunezja jest w fazie przejścia od systemu demokracji wadliwej do autokracji.

2. PRZESŁANKI REAUTOKRATYZACJI SYSTEMU

Wolta polityczna, która dokonała się w lipcu 2021 r., a która zawróciła Tunezję ze ścieżki tranzytu demokratycznej, skłania do pytań o przesłanki, które doprowadziły Kaïsa Saïeda do władzy i decydują o jej trwaniu. Pytanie jest o tyle zasadne, że ten wcześniej mało znany polityk jesienią 2024 r. rozpoczął drugą kampanię prezydencką pomimo braku zaplecza politycznego partii, charyzmy i innych elementów budujących legitymację autokratycznych reżimów: wsparcie wojska, pełna kontrola mediów, legitymacja historyczna, religijna czy „bezpośrednie” wsparcie zewnętrzne.

Restauracja reżimu autokratycznego w Tunezji jest wynikiem wielopoziomowego kryzysu, którego poszczególne składowe się wzajemnie wzmacniają. Można go rozpatrywać na trzech płaszczyznach: instytucjonalno-politycznej, ideologiczno-tożsamościowej oraz społeczno-gospodarczej.

Przyjęty na mocy konstytucji z 2014 r. model ustrojowy, oparty na systemie parlamentarnym, miał na celu zapewnienie równowagi władz oraz zapobieżenie nadmiernej koncentracji kompetencji w łonie władzy wykonawczej. W teorii był to kompromisowy i uzasadniony wybór, jednak w praktyce politycznej okazał się źródłem głębokiego kryzysu instytucjonalnego.

System ten zakładał dominującą rolę parlamentu oraz rządu, wybieranego i odpowiedzialnego politycznie przed Zgromadzeniem. Prezydent, choć wybierany w wyborach bezpośrednich i posiadający silny mandat demokratyczny, został w dużej mierze ograniczony w swych prerogatywach – zwłaszcza w zakresie funkcji kreacyjnych i wykonawczych.

W dyskusjach nad wyborem systemu politycznego postrewolucyjnej Tunezji pojawił się postulat o obraniu kursu na reżim prezydencki. Wśród argumentów za takim rozwiązaniem powoływano się na silnie zakorzenione tradycje spersonalizowanej władzy wykonawczej w osobie Habiba Burgiby, później Ben Alego, a której gwarancję stanowiłby prezydent wyłaniany w wyborach bezpośrednich, o szerokich kompetencjach władczych³⁰.

Równolegle przyjęta ordynacja proporcjonalna w wyborach parlamentarnych, bez progów wyborczych, zaprojektowana w duchu maksymalnego pluralizmu, prowadziła do silnego rozdrobnienia sceny politycznej. W zamyśle miała gwarantować maksymalną reprezentację społeczną, lecz w praktyce skutkowała brakiem stabilnych większości

³⁰ H. M'Rad, *Quel changement de régime politique en Tunisie ? Dysfonctionnements, finalisme et variables*, „Revue Tunisienne de Sciences Politiques” 2023, n° 7, s. 111-112.

parlamentarnych, istnieniem labilnych koalicji i częstych zmian w łonie rządu, co z pewnością nie służyło sprawnemu administrowaniu państwem³¹.

Kryzys instytucjonalny i polityczny ujawnił się szczególnie wyraźnie po wyborach parlamentarnych i prezydenckich z 2019 r. Prezydentem został Kaïs Saïed, który w drugiej turze zdobył ponad 70% głosów i szybko zaczął uzurpować sobie prawo do aktywnego rządzenia krajem, opierając się na silnej legitymacji wyborczej. Tymczasem parlament, w którym zasiadało aż 20 partii, był wysoce sfragmentaryzowany. Największa frakcja – islamska Ennahda – zdobyła jedynie 52 z 217 mandatów, co nie wystarczało do samodzielnych rządów. Kolejne koalicje rządowe były kruche i niezdolne do skutecznego sprawowania władzy³².

Stabilizacji instytucjonalnej i politycznej nie służył konflikt personalny i ideologiczny pomiędzy prezydentem Saïedem a Rachedem Ghannouchim – liderem Ennahdy i jednocześnie przewodniczącym parlamentu. Już od stycznia 2021 r. prezydent konsekwentnie odmawiał przyjęcia dymisji członków rządu oraz powołania nowych ministrów wyznaczonych przez większość parlamentarną, podważając legalność nominacji oraz tryb ich zgłaszania³³. To doprowadziło do paraliżu egzekutywy i pogłębienia chaosu politycznego.

Na sytuację wpłynął także brak konsolidacji instytucjonalnej – do czego przyczynił się m.in. brak powołania Trybunału Konstytucyjnego, mimo że jego utworzenie przewidywał rozdział piąty konstytucji z 2014 r. Zgromadzenie Reprezentantów nie udało osiągnąć konsensusu co do wyboru wymaganych czterech sędziów. W konsekwencji kluczowy organ odpowiedzialny za nadzór konstytucyjności prawa nie powstał, a to umożliwiło arbitralne interpretacje przepisów przez władzę wykonawczą i nasiliło zjawiska takie jak nadużywanie rozporządzeń ministerialnych w praktyce politycznej i administracyjnej³⁴.

Konsolidacji demokratycznej nie służył także spór ideologiczno-tożsamościowy, który rozgrywał się między modernistyczną a konserwatywną wizją postrewolucyjnej Tunezji, a w swym politycznym przełożeniu między partią Ennahda a ugrupowaniami laickimi, już wcześniej wspominanymi Nidaa Tounes, Ettakatol, a także Parti Destourien Libre.

Konstytucja przyjęta w 2014 r. miała charakter konsensualny, co znajduje odzwierciedlenie w zastosowanych sformułowaniach. Przykładem jest art. 1, który powtórzone w identycznym brzmieniu jak w konstytucji z 1959 r.: *Tunezja jest państwem wolnym, niezależnym i suwerennym; jego religią jest islam [...], językiem – arabski, a jego ustrój – republikański*³⁵.

³¹ Tamże, s. 113.

³² *Le parti islamiste Ennahda...*

³³ T. Amara, *Tunisia President Designates New PM Amid Hopes of Ending Political Crisis*, Reuters, 26 VII 2020, [online] <https://www.reuters.com/article/world/tunisia-president-designates-new-pm-amid-hopes-of-ending-political-crisis-idUSKCN24Q0SG/>, 3 V 2025.

³⁴ H. M'Rad, *Quel changement...*, s. 114.

³⁵ *Konstytucja Republiki Tunezyjskiej...*

Ten zapis stał się przedmiotem trwałego sporu ideologicznego pomiędzy zwolennikami modernistycznej wizji państwa a islamistami. Z jednej strony artykuł nie wskazuje islamu jako źródła prawa, co mogło być odczytywane jako krok w kierunku świeckiego państwa. Z drugiej – nie przewiduje również jednoznacznego rozdziału religii od państwa, pozostawiając zapis w sferze nieostrej interpretacji³⁶.

Można odczytywać go *explicite* jako wskazanie, iż islam jest religią państwową, jednakże zwolennicy świeckiej formy państwa mogą przypisywać mu charakter czysto opisywowy, stwierdzający fakt rzeczywistości społecznej, w której islam jest religią większości Tunezyjczyków³⁷.

Taka niejednoznaczność otwierała pole do sporów politycznych i prawnych, które miały wpływ na kształtowanie instytucji państwowych i ustawodawstwa w okresie transformacji ustrojowej.

Trzecim obszarem kryzysu jest płaszczyzna ekonomiczna.

Brak realnej poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej, przekładającej się na warunki życia obywateli, stanowi jedno z kluczowych źródeł odwrotu od procesu demokratycznej tranzycji w Tunezji. Zjawisko to można określić mianem „zmęczenia transformacyjnego” (*transition fatigue*), będącego wynikiem nie tylko niespełnionych oczekiwań przez demokratyczne instytucje, lecz również pogłębiających się problemów strukturalnych i gospodarczych państwa.

W latach 2019-2021 sytuacja ekonomiczna kraju uległa znacznemu pogorszeniu. Choć rok 2019 przyniósł umiarkowany wzrost PKB na poziomie ok. 2,5%, inflacja utrzymywała się na wysokim poziomie (7%), bezrobocie wynosiło 15,3%, a wśród młodych w przedziale wieku 16-30 lat sięgało aż 34%³⁸. Dług publiczny wzrósł do 77% PKB, co – mimo wsparcia Międzynarodowego Funduszu Walutowego w ramach programu restrukturyzacji gospodarki o wartości 2,9 mld dol. – pogłębiało problemy fiskalne państwa³⁹.

Rok 2020 przyniósł załamanie gospodarcze spowodowane pandemią COVID-19. W drugim kwartale odnotowano dramatyczny spadek PKB o 46,4% w ujęciu rocznym – jeden z największych w regionie MENA. Bezrobocie wzrosło do 18%, a ponad 430 000 osób tymczasowo utraciło zatrudnienie, głównie w sektorze turystyki, który wcześniej był jednym z kluczowych filarów gospodarki. Wysokie koszty kryzysu oraz

³⁶ W. Tamzini, *La place de la religion dans la nouvelle Constitution tunisienne : prolégomènes à une sécularisation ?*, [w:] *Laïcité, Musulmans et Chrétiens en Méditerranée. Actes du colloque organisé à l'Université de Limassol (Chypre) les 31 mars et 1er avril 2017 : Religions et États en Méditerranée orientale : influences ottomanes et héritage colonial*, Paris 2017, s. 85-88, [online] <https://www.calameo.com/read/0037423019986358799bc>, 20 V 2026.

³⁷ E. Szczepankiewicz-Rudzka, *Proces demokratyzacji Tunezji...*, s. 18.

³⁸ Institut national de la statistique (INS), *Indicateurs de l'emploi et du chômage – quatrième trimestre 2019*, [online] <https://www.ins.tn/publication/indicateurs-de-lemploi-et-du-chomage-quatrieme-trimestre-2019>, 2 V 2025.

³⁹ *Tunisie Bulletin de conjoncture : Réformes économiques pour sortir de la crise*, s. 5-17, [online] <https://documents1.worldbank.org/curated/en/909301642180849531/pdf/Tunisia-Economic-Monitor-Economic-Reforms-to-Navigate-Out-of-the-Crisis-Winter-2021.pdf>, 3 V 2025.

ograniczone rezerwy budżetowe sprawiły, że działania naprawcze rządu miały ograniczoną skuteczność⁴⁰.

W 2021 r. rozpoczęła się próba odbudowy gospodarki, jednak jej tempo wzrostu było niskie. MFW uruchomił nowy czteroletni program kredytowy o wartości 1,9 mld dol., lecz sytuacja wielu przedsiębiorstw i gospodarstw domowych nie uległa poprawie. Na domiar złego, odbiciu gospodarczemu nie służył kolejny kryzys – wojna w Ukrainie, która skutkowałą ograniczeniem podaży zbóż, a co za tym idzie, wzrostem cen importu. Dług publiczny osiągnął rekordowy pułap 81 mld dinarów (ok. 90% PKB), a inflacja utrzymywała się na poziomie 6-7%. Bezrobocie wynosiło blisko 18%, w grupie osób młodych (16-30 lat) przekraczało 30%⁴¹.

Niesprzyjająca koniunktura w światowej gospodarce, endemiczne problemy strukturalne i polityczne, które paraliżowały proces wdrażania reform, przyczyniły się do dalszej erozji zaufania społecznego do instytucji demokratycznych i elit politycznych. Wielopoziomowy kryzys, jaki trawił Tunezję u progu trzeciego dziesięciolecia XXI w., *de facto* uitorował drogę dla autokratycznego i populistycznego „projektu” Saïeda. Podpierając się populistycznymi hasłami, wskazując winnych zaniedbań i zapowiadając zmiany, niósł nadzieje na nowe otwarcie w historii postrewolucyjnej Tunezji.

3. POPULIZM AUTOKRATYCZNY KAÏSA SAÏEDA W ŚWIETLE TEORII

Populizm to złożone i wieloznaczne pojęcie, które wywołuje liczne kontrowersje. W naukach politycznych najczęściej definiuje się je jako ideologię polityczną lub logikę dyskursywną, która przeciwstawia *czysty lud zepsutym elitom*. Jest to podejście polityczne, które rości sobie prawo do reprezentowania woli ogółu narodu w opozycji do elit politycznych, gospodarczych i kulturowych, postrzeganych jako nielegitymizowane lub oderwane od rzeczywistości społecznej⁴².

Holenderski politolog Cas Mudde definiuje populizm jako ideologię *ubogą* (*thin-centered ideology*), ponieważ koncentrując się na moralnym konflikcie między ludem a elitami, może przyjmować różnorodne formy ideologiczne – od lewicowych po prawicowe, a nawet skrajnie prawicowe. Populizm dąży do ominięcia lub osłabienia tradycyjnych instytucji reprezentacyjnych na rzecz rzekomo bardziej bezpośredniej i autentycznej demokracji⁴³. Z kolei Jan-Werner Müller podkreśla, że populizm odrzuca pluralizm, uznając się za jedynego prawdziwego reprezentanta woli ludu⁴⁴.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Groupe de la Banque mondiale, *Tunisie : Rapport de suivi de la situation économique (Avril 2021)*, [online] <https://www.banquemondiale.org/fr/country/tunisia/publication/economic-update-april-2021>, 3 V 2025.

⁴² E. Laclau, *On Populist Reason*, London 2005, s. 81; C. Mudde, *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition” 2004, vol. 39, no. 4, s. 541-563.

⁴³ C. Mudde, *The Populist Zeitgeist...*, s. 541-563.

⁴⁴ J.-W. Müller, *What Is Populism?*, Philadelphia 2016, s. 45.

Francuski historyk i socjolog Pierre Rosanvallon proponuje bardziej systemowe podejście do zjawiska. Rozwija koncepcję populizmu jako spójnej ideologii politycznej, a nie tylko reakcji na współczesne problemy społeczne. Rosanvallon wskazuje cztery podstawowe filary współczesnego populizmu⁴⁵: 1. Demokracja bezpośrednia, natychmiastowa (fr. *immédiate*), która podważa rolę instytucji pośredniczących, takich jak sądy konstytucyjne, trybunały czy partie polityczne, stawiając na bezpośrednie wyrażenie woli ludu, często poprzez referenda. 2. Reprezentacja uosobiona, koncentrująca się na postaci charyzmatycznego przywódcy, który ma reprezentować lud, zastępując tradycyjne partie polityczne. 3. Emanacja suwerenności, często realizowana za pomocą polityki protekcjonizmu, polegająca na krytyce globalizacji i dążeniu do odzyskania kontroli nad gospodarką. 4. Moralna i jednorodna wizja społeczeństwa, postrzeganego jako *dobry lud* i przeciwstawianego elitom, oligarchom, krajom trzecim i instytucjom międzynarodowym.

Analiza Rosanvallon pozwala zatem postrzegać populizm nie tylko jako dyskurs, ale także jako sposób sprawowania władzy. Populizm w Tunezji, w praktyce władzy prezydenta Kaïsa Saïeda, wykazuje szereg charakterystycznych cech zgodnych z ujęciem teoretycznym francuskiego historyka.

Centralnym elementem tej formy sprawowania władzy jest wspomniana już opozycja między *czystym ludem* a *zepsutymi elitami*. W populistycznej narracji Saïeda społeczeństwo prezentowane jest jako jednolita, moralnie nieskazana wspólnota, zdradzona przez skorumpowane elity polityczne, gospodarcze i sędownicze. W tej wizji *lud* staje się abstrakcyjnym i symbolicznie skonstruowanym podmiotem, utożsamianym z jedynym legalnym źródłem władzy. Saïed konsekwentnie przedstawia siebie jako wyraziciela woli *prawdziwego ludu*, często posługując się formułą: *lud wie czy lud wie, czego chce* (arab. *al-sha'b yureed*)⁴⁶.

Takie ujęcie znajduje odzwierciedlenie m.in. w preambule konstytucji z 2022 r., w której widoczna jest bezpośrednia fuzja prezydenta z ludem, mająca na celu legitymizację jego działań⁴⁷.

Kolejnym istotnym aspektem populizmu w wykonaniu Saïeda jest rozmontowywanie instytucji demokracji liberalnej. Zgodnie z diagnozą Rosanvallon populizm dąży do eliminacji procedur i instytucji pośredniczących, które mają chronić przed tyranią większości i zapewniać pluralizm polityczny⁴⁸. Od lipca 2021 r. Saïed zlikwidował lub podporządkował sobie niemal wszystkie niezależne instytucje. Rozwiązał parlament, zawiesił obowiązującą konstytucję, a następnie przyjął nową w 2022 r., znacząco poszerzając prerogatywy głowy państwa. Nowy system władzy wprowadził silnie prezydencki model, w którym rola parlamentu została zredukowana do minimum, a decyzje podejmowane są za pomocą dekretów⁴⁹.

⁴⁵ P. Rosanvallon, *Le siècle du populisme : Histoire, théorie, critique*, Paris 2020, s. 102.

⁴⁶ H. Nafti, *Tunisie : Vers un populisme autoritaire ?*, Paris 2022, s. 178.

⁴⁷ *Tamże*, s. 112; H. Nafti, *Notre ami...*, s. 23-24.

⁴⁸ P. Rosanvallon, *Le siècle...* s. 39.

⁴⁹ *En Tunisie, le président Kaïs Saïed publie son projet de Constitution*, „Le Monde”, 1 VII 2022, [online]

Populizm Saïeda cechuje również silna „emocjonalizacja” dyskursu politycznego. W jego wypowiedziach dominuje retoryka odwołująca się do uczuć opuszczenia, degradacji i niesprawiedliwości społecznej. Prezydent systematycznie podkreśla, że Tunezyjczycy zostali zdradzeni i porzuceni przez kolejne rządy – zarówno przed, jak i po rewolucji 2011 r. W jego wypowiedziach pojawiają się hasła o Tunezji *ograbionej z bogactw i zubożanej przez korupcję elit*. Terminy takie jak *elity* zastępowane są określeniami o silnym zabarwieniu emocjonalnym: *zdraycy rewolucji, mafie, siły ciemności*. Taka semantyka służy delegitymizacji przeciwników politycznych oraz uzasadnieniu podejmowania środków o charakterze nadzwyczajnym⁵⁰.

Integralnym elementem populistycznego stylu rządzenia Saïeda są również teorie spiskowe, wykorzystywane jako mechanizm wyjaśniania kryzysów społeczno-gospodarczych i politycznych. Po zamachu stanu z 25 lipca 2021 r. prezydent zaczął wskazywać spekulantów, przemytników oraz bliżej nieokreślone *siły zagraniczne* jako winnych pogarszającej się sytuacji gospodarczej kraju. Często operuje niesprecyzowanymi pojęciami takimi jak *oni, spiskowcy czy przestępcy*. Szczególnie mocno atakowana jest Francja, oskarżana o grabież tunezyjskich zasobów naturalnych i ingerencję w wewnętrzne sprawy państwa. Na gruncie tej narracji powstała kampania społeczna *Winou el pétrole? (Gdzie jest ropa?)*, oparta na przekonaniu o istnieniu ukrywanych złóż ropy i gazu, które rzekomo są kontrolowane i odsprzedawane przez firmy francuskie⁵¹.

Innym przejawem konspiracyjnego myślenia jest kampania skierowana przeciwko migrantom z Afryki Subsaharyjskiej. W lutym 2023 r. Rada Obrony Narodowej pod przewodnictwem głowy państwa opublikowała komunikat, w którym oskarżono migrantów o przestępczość i przedstawiono ich jako zagrożenie demograficzne. Narracja ta nawiązuje do tzw. teorii wielkiej wymiany, znanej z retoryki skrajnej prawicy w Europie⁵². Saïed sugeruje istnienie spisku mającego na celu zmianę składu etnicznego Tunezji, co w konsekwencji doprowadziło do wzrostu nastrojów ksenofobicznych, przypadków eksmisji, przemocy i samowolnych kontroli dokumentów⁵³.

Populizm w Tunezji, szczególnie w wydaniu Kaïsa Saïeda, opiera się na symbolicznym zawłaszczeniu *woli ludu*, demontażu instytucji liberalnych, eksploatacji emocji społecznych i wykorzystaniu teorii spiskowych. Saïed przedstawia się jako jedyny

https://www.lemonde.fr/afrique/article/2022/07/01/en-tunisie-le-president-kais-saied-publie-son-projet-de-constitution_6132865_3212.html, 3 V 2025.

⁵⁰ A. Noura, *Le moment populiste en Tunisie*, Webinaire de recherche, Centre Arabe de Recherches et d'Études Politiques (CAREP), 27 I 2022, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=19o-uyDDc8M>, 3 V 2025.

⁵¹ H. Nafti, *Tunisie : Le complotisme, clé de voûte de la gouvernance de Kaïs Saïed*, Fondation Jean-Jaurès, 22 XI 2022, [online] <https://www.jean-jaures.org/publication/tunisie-le-complotisme-cle-de-voute-de-la-gouvernance-de-kais-saied/>, 2 V 2025.

⁵² E.C. Brown, *Tunisia's President Embraces the 'Great Replacement Theory'*, New Lines Magazine, 27 II 2023, [online] <https://newlinesmag.com/spotlight/tunisias-president-embraces-the-great-replacement-theory/>, 2 V 2025.

⁵³ C. Hage, *Le conspirationnisme, « mode de gouvernance » de Kaïs Saïed*, L'Orient le Jour, 14 IX 2024, [online] <https://www.lorientlejour.com/article/1427079/le-conspirationnisme-mode-de-gouvernance-de-kais-saied.html>, 3 V 2025.

prawdziwy reprezentant narodu zdradzonego przez elity, tworząc narrację zagrożenia ze strony *mafii*, *zdrajców* i obcych wpływów. Populistyczna polityka Saïeda wykazuje także paradoksalny wymiar: z jednej strony prezentuje się on jako antysystemowy lider suwerenistyczny, broniący *czystego ludu* przed elitami i ingerencją zewnętrzną, z drugiej – jego działania, zwłaszcza w obszarze polityki migracyjnej, doprowadziły do zbliżenia z zachodnimi elitami politycznymi. Ksenofobiczna retoryka wobec migrantów subsaharyjskich, oparta na teoriach takich jak „wielka wymiana”, zyskała aprobatę środowisk skrajnie prawicowych w Europie, a szczególnie premier Włoch, Giorgii Meloni. To właśnie wspólna narracja o konieczności obrony granic i tożsamości doprowadziła do podpisania w 2023 r. porozumienia o readmisji migrantów między Tunezją a Komisją Europejską⁵⁴. Sojusz z rządem Włoch, oparty na wspólnym interesie ograniczenia migracji z Afryki Północnej, unaocznia ideologiczne zbliżenie Saïeda z europejską prawicą i *de facto* instytucjami UE, mimo jego deklarowanej postawy antyzachodniej.

ZAKOŃCZENIE

Zjawisko populizmu w Tunezji, którego uosobieniem jest Kaïs Saïed, należy postrzegać jako rezultat nakładających się kryzysów gospodarczych, instytucjonalnych, społecznych i tożsamościowych. Jego dojście do władzy zbiegło się z pandemią COVID-19, pogłębiającym się rozczarowaniem transformacją demokratyczną oraz brakiem realnych alternatyw politycznych, wynikającym z osłabienia opozycji i narastającego konfliktu między islamistami a zwolennikami *ancien régime*’u.

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że Kaïs Saïed skutecznie wykorzystał tę polityczną próżnię, kreując się na *czystego* reprezentanta narodu i sprawując władzę w sposób scentralizowany, poza tradycyjnymi ramami instytucjonalnymi. Jego populizm przybrał formę konserwatywno-radykalną, łącząc retorykę rewolucyjną z ksenofobią oraz teoriami spiskowymi i konspiracją. Tęgo rodzaju narracja okazała się szczególnie skuteczna w społeczeństwie zmęczonym nieefektywną transformacją demokratyczną, której nie towarzyszyły oczekiwane reformy gospodarcze.

Wyniki analizy pozwalają w znacznym stopniu potwierdzić sformułowaną hipotezę badawczą, zgodnie z którą sukces polityczny Kaïsa Saïeda, trwałość jego władzy oraz proces reautokracji ustroju Tunezji stanowią efekt połączenia kryzysu demokracji przedstawicielskiej, niespełnionych oczekiwań społecznych oraz umiejętnego wykorzystania populistycznej retoryki, wzmocnionej teoriami spiskowymi. Badanie wskazuje, że populizm pełni w tym kontekście nie tylko funkcję stylu rządzenia, lecz także mechanizmu legitymizującego koncentrację władzy i osłabienia instytucji demokratycznych.

⁵⁴ Commission européenne, *Mémorandum d'entente sur un partenariat stratégique et global entre l'Union européenne et la Tunisie*, 16 VII 2023, [online] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pt/ip_23_3887, 2 V 2025.

Jednocześnie należy podkreślić, że władza Kaïsa Saïeda pozbawiona jest spójnej i długofalowej wizji reform, co rodzi pytania o jej trwałość. Historia Tunezji pokazuje, że masowa mobilizacja społeczna może doprowadzić do gwałtownej zmiany reżimu, czego przykładem był upadek rządów Zina el-Abidina Ben Alego w 2011 r.

BIBLIOGRAFIA

- Amara T., *Tunisia President Designates New PM Amid Hopes of Ending Political Crisis*, Reuters, 26 VII 2000, [online] <https://www.reuters.com/article/world/tunisia-president-designates-new-pm-amid-hopes-of-ending-political-crisis-idUSKCN24Q0SG/>.
- Autogolpe*, hasło [w:] *Słownik języka polskiego*, [online] <https://sjp.pwn.pl/slowniki/autogolpe>.
- Bobin F., Blaise L., *En Tunisie, la libération de Nabil Karoui relance la campagne présidentielle*, „Le Monde”, 10 X 2019, [online] https://www.lemonde.fr/international/article/2019/10/09/en-tunisie-la-liberation-de-nabil-karoui-relance-la-campagne-presidentielle_6014879_3210.html.
- Bras J.-Ph., Gobe E., *Légitimité et révolution en Tunisie*, „Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée” 2017, n° 142, [online] <https://journals.openedition.org/remmm/9573>.
- Brown E.C., *Tunisia's President Embraces the 'Great Replacement Theory'*, New Lines Magazine, 27 II 2023, [online] <https://newlinesmag.com/spotlight/tunisiass-president-embraces-the-great-replacement-theory/>.
- Chamzi M.Z., *Tunisie – Consensus sur la scène politique*, „The Maghreb and Orient Courier” 2017, n° 39, [online] <https://lecourrierdumaghrebetdelorient.info/focus/tunisie-consensus-sur-la-scene-politique/>.
- Commission européenne, *Mémorandum d'entente sur un partenariat stratégique et global entre l'Union européenne et la Tunisie*, 16 VII 2023, [online] https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pt/ip_23_3887.
- Dahmani F., *Tunisie: Seulement 33,7% de participation pour les premières municipales de l'après-révolution*, „Jeune Afrique” 2018, [online] <http://www.jeuneafrique.com/557942/politique/tunisie-seulement-337-de-participation-pour-les-premieres-municipales-de-lapres-revolution/>.
- EIU, *Index of Democracy, Reports 2011-2023*.
- En Tunisie, le président Kaïs Saïed publie son projet de Constitution*, „Le Monde”, 1 VII 2022, [online] https://www.lemonde.fr/afrique/article/2022/07/01/en-tunisie-le-president-kais-saied-publie-son-projet-de-constitution_6132865_3212.html, 3 V 2025.
- En Tunisie, une trêve fragile entre Kaïs Saïed et Rached Ghannouchi*, „Jeune Afrique”, 24 II 2020, [online] <https://www.jeuneafrique.com/mag/899824/politique/en-tunisie-une-treve-fragile-entre-kais-saied-et-rached-ghannouchi>.
- Groppi T., *La Constitution tunisienne de 2014 : Illustration de la globalisation du droit constitutionnel ?*, „Revue française de droit constitutionnel” 2026, vol. 114, n° 2, <https://doi.org/10.3917/rfdc.114.0343>.
- Groupe de la Banque mondiale, *Tunisie : Rapport de suivi de la situation économique (Avril 2021)*, [online] <https://www.banquemondiale.org/fr/country/tunisia/publication/economic-update-april-2021>.

- Hachemaoui M., *La Tunisie à la croisée des chemins : Quelles règles pour quelle transition?*, „SWP Research Paper”, 2013, [online] https://www.swp-berlin.org/publications/products/research_papers/2013_RP06f_hmu.pdf.
- Hage C., *Le conspirationnisme, « mode de gouvernance » de Kaïs Saïed*, L'Orient le Jour, 14 IX 2024, [online] <https://www.lorientlejour.com/article/1427079/le-conspirationnisme-mode-de-gouvernance-de-kais-saied.html>.
- Institut national de la statistique (INS), *Indicateurs de l'emploi et du chômage – quatrième trimestre 2019*, [online] <https://www.ins.tn/publication/indicateurs-de-lemploi-et-du-chomage-quatrieme-trimestre-2019>.
- Kadlec A., *Tunisia's Paradoxical Political Union: Ennahda and Nidaa Tounes*, RAND Corporation, 5 II 2016, [online] <https://www.rand.org/pubs/commentary/2016/02/tunisiass-paradoxical-political-union-ennahda-and-nidaa.html>.
- Konstytucja Republiki Tunezyjskiej, 2014, [online] https://www.jurisitetunisie.com/tunisie/codes/Constitution_2014/Constitution_2014_Fr_JuristeTunisie.pdf.
- Laclau E., *On Populist Reason*, London 2005.
- Le parti islamiste Ennahda en tête des législatives en Tunisie*, France 24, 9 X 2019, [online] <https://www.france24.com/fr/20191009-tunisie-parti-islamiste-ennahda-tete-legislatives-nabil-karoui>.
- L'interminable régression illibérale de la Tunisie*, „Le Monde”, 5 X 2024, [online] https://www.lemonde.fr/idees/article/2024/10/05/l-interminable-regression-illiberale-de-la-tunisie_6344293_3232.html.
- Lussato C., *Dialogue national, feuille de route : où va la Tunisie ?*, „Le Nouvel Observateur (NouvelObs)” 2013, 8 X 2013, [online] <https://www.nouvelobs.com/monde/20131008.OBS0129/dialogue-national-feuille-de-route-ou-va-la-tunisie.html>.
- Martinez L., *L'Afrique du Nord après les révoltes arabes*, Paris 2009.
- M'Rad H., *Quel changement de régime politique en Tunisie ? Dysfonctionnements, finalisme et variables*, „Revue Tunisienne de Sciences Politique” 2023, n° 7.
- Mudde C., *The Populist Zeitgeist*, „Government and Opposition” 2004, vol. 39, no. 4.
- Muhlberger W., *La transition en Tunisie : La délicate éclosion du compromis politique*, „Annuaire IEmed de la Méditerranée” 2016.
- Müller J.-W., *What Is Populism?*, Philadelphia 2016.
- Nafti H., *Notre ami Kaïs Saïed : Essai sur la démocrature tunisienne*, Paris 2024.
- Nafti H., *Tunisie : Le complotisme, clé de voûte de la gouvernance de Kaïs Saïed*, Fondation Jean-Jaurès, 22 XI 2022, [online] <https://www.jean-jaures.org/publication/tunisie-le-complotisme-cle-de-voute-de-la-gouvernance-de-kais-saied/>.
- Nafti H., *Tunisie : Vers un populisme autoritaire ?*, Paris 2022.
- Nidaa Tounès remporte 85 sièges au Parlement tunisien*, France 24, 2014, [online] <https://www.france24.com/fr/20141030-elections-tunisie-nidaa-tunes-remporte-85-sieges-parlement>.
- Nouira A., *Le moment populiste en Tunisie*, Webinaire de recherche, Centre Arabe de Recherches et d'Études Politiques (CAREP), 27 I 2022, [online] <https://www.youtube.com/watch?v=19o-uyDDc8M>.
- Raport MFW, nr 15/285.
- Rosanvallon P., *Le siècle du populisme : Histoire, théorie, critique*, Paris 2020.

- Szczepankiewicz-Rudzka E., *Proces demokratyzacji Tunezji w świetle teorii transformacji systemowej*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2019, vol. 61(1), <https://doi.org/10.15804/athena.2019.61.01>.
- Tamzini W., *La place de la religion dans la nouvelle Constitution tunisienne : prolégomènes à une sécularisation ?*, [w:] *Laïcité, Musulmans et Chrétiens en Méditerranée. Actes du colloque organisé à l'Université de Limassol (Chypre) les 31 mars et 1er avril 2017 : Religions et États en Méditerranée orientale : influences ottomanes et héritage colonial*, Paris 2017, s. 85-88, [online] <https://www.calameo.com/read/0037423019986358799bc>.
- Tunisie : *Estimations, transparence, opposition... Le référendum constitutionnel en 5 questions*, „Jeune Afrique”, [online] <https://www.jeuneafrique.com/1362859/politique/tunisie-estimations-transparence-opposition-le-referendum-constitutionnel-en-5-questions/>.
- Tunisie : *Kaïs Saïed élu président avec 72,71 % des voix*, RFI, 14 X 2019, [online] <https://www.rfi.fr/fr/afrique/20191014-tunisie-presidentielle-kais-saied-elu-president-republique-officiel>.
- Tunisie : *le juriste Kaïs Saïed remporte largement l'élection présidentielle*, „Le Monde”, 13 X 2019, [online] https://www.lemonde.fr/international/article/2019/10/13/les-tunisiens-appelles-a-voter-pour-le-second-tour-de-la-presidentielle_6015331_3210.html.
- Tunisie *Bulletin de conjoncture : Réformes économiques pour sortir de la crise*, [online] <https://documents1.worldbank.org/curated/en/909301642180849531/pdf/Tunisia-Economic-Monitor-Economic-Reforms-to-Navigate-Out-of-the-Crisis-Winter-2021.pdf>.

Ewa SZCZEPANKIEWICZ-RUDZKA – adiunkt na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, w Instytucie Studiów Politycznych i Stosunków Międzynarodowych w Katedrze Stosunków Międzynarodowych i Polityki Zagranicznej. Jej badania koncentrują się na współczesnej historii krajów Maghrebu, szczególnie w kontekście transformacji politycznych, społecznych i kulturowych, polityce europejskiej w regionie Morza Śródziemnego oraz teoriach demokratyzacji.